

“Fermanü’s-Sultan boş beyne’l-Ekrad”: Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğusunda Şakiler, Hırsızlar ve Batılı Seyyahlar

Metin ATMACA*

Osmanlı tarihi araştırmalarında çoğunlukla gözardı edilen, sadece işledikleri cürümlerle anılan şakiler, yol kesenler ve hırsızlar bu çalışmada tarihin bir aktörü olarak ele alınmıştır. Hikayeyi yazan mukterdirlerin kelimelerinden ziyade, bu hikayelerde sesi kısılan madun bir kesim olan eşkıyalara kulak verilmiştir. Bu gruhun hikayesi kronolojik değil daha ziyade tematik olarak sunulmuştur. Bu çalışmada çoğunlukla 18. ve 19. yüzyıllara odaklanmakla birlikte eşkıyaların izleri 16. yüzyıla kadar sürülmüştür. Bu grubun hikayesini yeniden inşa etmek için Osmanlı coğrafyasındaki farklı kaynaklar kimisi misyoner, rahip, doktor kimisiyse diplomat, tüccar, arkeolog olan Batılı seyyahların çalışmalarıyla harmanlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun merkezi, ihtiyaç duyduğunda yereldeki gücünden yararlandığı eşkıyaları resmî anlatıda zemmederken, ulema ve üdeba da bir nevi bu anlatıyı takip etmiştir. Batılı seyyahlarsa eşkıyaların kalplerine saldıgı korkunun ötesinde seyahatnamelerinde anlattıkları hikayelerde hitap ettikleri okurun zihnindeki “vahşi Kürdistan” imajını tatmin etmeyi hedeflemişlerdir.

Osmanlı Kürdistanı genel itibarıyla her birisi bir mirin (emir) idaresinde olan birçok mirliğe (Hakkâri, Bitlis, Beyazıt, Bahdınan, Botan, Soran, Baban, Mukri) bölünmüştü ve her bir mirlik de aşiret liderlerinin yönettiği birçok aşiretten müteşekkildi.¹ Yani mirlikler esasında konfederasyon benzeri bir örgütlenme

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / metinatmaca@gmail.com

Katkılarından dolayı Muhsin Soyudoğan, Murat Cankara ve Selim Adalı’ya teşekkür ederim.

¹ Osmanlı ve yakın dönem Kürt tarihi için bkz. Mihemed Emin Zeki Beg, *Dîroka Kurd û Kurdistanê* (İstanbul: Avesta, 2002); Wadie Jwaideh, *The Kurdish National Movement: Its Origins and Development* (NY Syracuse: Syracuse University Press, 2006); Hakan Özoğlu, *Kurdish*

oluşturmak suretiyle bir araya gelen aşiretlerin bir aileyi lider olarak kabul etmeleriyle oluşmuştu. Gerçek şu ki aşiretlerin birlikteliği rızadan ziyade bir zorunluluk sorunuydu, zira genelde güçlü bir aile veya aşiret lideri arkasına devlet gücünü alarak mirliğini inşa ederdi. Kürt mirlikleri çoğunlukla bir vilayet yönetimi (Van, Diyarbakır, Erzurum, Mardin, Musul, Bağdat) altında sancak veya hükümet olarak yer alırdı. Bu idari sınıflandırmaya göre vilayetlerin başındaki valiler yasal olarak mirliklerin işlerine doğrudan nüfuz edemezlerdi. Osmanlı’da “mefruzu’l-kalem maktu’u’l-kadem” olarak formüle edilmiş bu yapıya göre Kürt mirlikleri imparatorluğun diğer bölgelerinin tabi olduğu vergilerden muaf olur ve yöneticilerini de kendileri seçip kendileri değiştirirlerdi.² Dolayısıyla bir eşkıyalık vakasında Osmanlı yöneticileri çoğunlukla mirlerden ya da aşiret ağalarından yardım talebinde bulunurlardı, yahut eşkıyalar ile ilgili muameleyi tamamıyla onların inisiyatifine bırakırlardı. Onlar da bir suça karıştığını düşündükleri kişilere karşı el, kol, burun, kulak kesme gibi sert yaptırımlar uygulamaktan çekinmezlerdi.

Eşkıyalık bu coğrafyada neredeyse hemen her kesimden insanı tehdit eden bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır, zira ticaret ve hac kervanları, kadınlar, vergi memurları, yeniçeriler ve daha niceleri gitmek istedikleri yerlere varmak için bir şekilde idaresi güç olan bölgelerden geçerek seyahat etmek zorunda kalıyorlardı. Antakya ile Antep arasındaki bölgeler Anadolu’yla Suriye, Irak, Mısır ve Hicaz arasında yolculuk edenlerin sıkça kullandığı bir güzergâhtı. Bu bölgelerde ağırlıklı olarak Kürt ve Arap aşiretleri yaşamaktaydı. Osmanlı idarecileri bu bölgenin muhafazasının yegâne yolunun bu aşiretlerin otoritesini kabul etmekten geçtiğini, buna karşılık olarak da buradan geçen seyyah ve kervanların muhafazasının aşiret reisleri tarafından sağlanmasını kabul etmişti. Yine de bu karşılıklı anlaşma her zaman mükemmel işlememiş, dolayısıyla zaman zaman yol kesmeler olmuştur. Mesela 1772 yılında seferden dönüp Halep’e gitmek üzere yola çıkan Yeniçeriler, Kürt ağası Küçük Alioğlu’nun adamları tarafından soyulmuştur. Küçük Alioğlu’nun yol kesme faaliyetleri bir yana bu bölgeden geçen her kervan ve seyyah belli bir geçiş ücreti ödemek zorundaydı. Buna kadınlar ve diğer devlet erkânı da dahildi. Halep valisi kendisini paşa olarak taltif etmesine rağmen Kürt ağasının oğlu da babasının yolunu takip etmiş ve birçok devlet erkânını rehin almıştır. 1798’de Halep’e atanan Hollanda konsolosunu sekiz ay rehin tutmuş, rehin parası olarak 25.000 kuruş ödedikten sonra serbest bırakmıştır.³ Bu tür eşkıyalıklar Mekke’ye yola çıkan hacı kervanlarına bile reva gö-

Notables and the Ottoman State (Albany, NY: State University of New York Press, 2004); David McDowall, *A Modern History of the Kurds* (New York: I.B. Tauris, 2000).

² Mehmet Öz, “Ottoman Provincial Administration in Eastern and Southeastern Anatolia: The Case of Bidlis in the Sixteenth Century,” *Ottoman Borderlands: Issues, Personalities, and Political Changes*, ed. Kemal Karpat (Madison: University of Wisconsin Press, 2003), 146–47; Ayrıca bkz. Christopher Houston, “‘Set aside from the pen and cut off from the foot’: Imagining the Ottoman Empire and Kurdistan,” *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, C. 27, No. 2 (2007): 397–41.

³ Yusuf ibn Dimitri al-Halabi, *al-Murtad fi ta’rikh Halab wa Baghdad*. MS 6299, Baghdad Museum, Iraq, 15, 83, 133–134, 299 (Aktaran: Abraham Marcus, *Middle East on the Eve of Moder-*

rülmüştür. Bu sebeple kıylara yakın bu geçiş bölgeleri bazen aylarca kapalı kalmıştır. Bu durumu bilen bazı Batılı seyyahlar Kürt aşiretlerinden kendilerini belli bir ücret karşılığında muhafaza hizmeti almış, böylece hiç bir getirisi olmayan maceralardan kaçınmayı tercih etmişlerdir.

II. Mahmut dönemiyle başlayıp (1808-1839) Tanzimat’la (1839) ivme kazanan merkezileşme politikaları sonucunda Kürt mirliklerinin ortadan kaldırılmasıyla tarihçilerin retribalization⁴ (aşiretleşmeye dönüş) dediği sürece geçilmiştir. İmparatorluğun doğusunda üç yüz yıldan fazla devam etmiş olan mirlik rejimi 1834 ve 1847 yılları arasında belli aralıklarla yapılmış askeri seferler sonucu ortadan kaldırılınca bu bölgede büyük bir güç boşluğu oluşmuştur. Otorite boşluğunun yarattığı bu güvenliksiz ortamda Kürdistan’ın merkezi yerleri dışında düzeni kurmak oldukça zorlaşmış, genelde bunu fırsat bilen gruplar eşkıyalık ve yol kesme faaliyetlerini arttırmış, özelde ise göçebe ve yarı-göçebe aşiretler yazlık ve kışlık olarak kullandıkları güzergâhlarda sık sık eşkıyalığa başvurur olmuşlardı. Bunun ötesinde yüzyılın ikinci yarısından itibaren insanların ekonomik durumunun kötüleşmesine neden olan, bir taraftan tarımsal üretimi vuran kuraklık ve kıtlıklar, öbür taraftan da imparatorluğun girdiği savaşlardan ve gittikçe büyüyen merkezi yapıdan dolayı arttırılan vergiler eşkıyalığın artmasına sebep olmuştur.⁵

F. ROUBAUD. Photographed from the original painting by FRANZ HANFSTAENGL.

KURDE.

Büyük ve panoramik çizimleriyle bilinen Rus ressam Franz Alekseyevich Roubaud tarafından 1887’de çizilmiş “ganimetiyle kaçan Kürt atlısı” adlı eser. [Fotoğraflayan: Franz Hanfstaengl]

nity, New York: Columbia University Press, 1992), 143; Kuzeybatı Suriye bölgesindeki 18. yüzyıl Kürt eşkıyaları için bkz. Stefan Winter, “Die Kurden Syriens im Spiegel osmanischer Archivquellen (18. Jh.),” *Archivum Ottomanicum*, 27 (2010): 211-239.

⁴ Martin van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State* (London: Zed Publishing, 1992), 181; Sabri Ateş, *Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary, 1843–1914* (New York: Cambridge University Press, 2013); Nejat Abdulla, *İmparatorluk, Sınır ve Aşiret: Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*, çev. Mustafa Aslan (İstanbul: Avesta, 2010); Janet Klein, *The Margins of Empire: Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone*, (Stanford, CA: Stanford University Press, 2011); Nilay Özok-Gündoğan, “A ‘Peripheral’ Approach to the 1908 Revolution in the Ottoman Empire: Land Dispute in Peasant Petitions in Post-revolutionary Diyarbekir,” *Social Relations in Ottoman Diyarbekir, 1870-1915*, ed. Joost Jorgenden ve Jelle Verheij (Leiden: Brill, 2012), 179-215.

⁵ Celile Celil, *19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler*, çev. Mehmet Demir (Ankara: Özge Yayınları, 1992), 43; İklimsel değişimin Diyarbakır vilayeti toplumu üzerindeki etkisi üzerine

Buna karşılık merkezin atadığı valiler ve idaresindeki memurlar da kayıplarını karşılayabilmek için ele geçirdikleri köylü ve göçebelere daha fazla hayvan ve yiyecek almaya başlamışlardır. Bab-ı Ali, eşkıyalıklar karşısında zayıf kalmış, vilayet yönetimleri de merkezi hükümetin idaresine yeteri kadar girmediği için koordinasyon zafiyeti hâsıl olmuş; bu yüzden iki vilayet arasında gidip gelen göçebeler üzerinde etkin bir denetim kuramamışlardır. Bu durumda göçebeler kışı başka, yazı da başka vilayetlerde geçirmekle, bir vilayette işledikleri suçların cezasından başka vilayete geçerek kurtulabilmişlerdir. Böylece hem köylüler, hem göçebe aşiretler hem de valiler ve idaresindeki memurlar bu kısır döngü içinde, bir şekilde kaybettikleri geliri telafi etmeye çalışmışlardır.⁶

Bu dönemde gerçekleşen başka bir gelişme, topraktan sağlanan gelir azalırken ticaretten elde edilen gelirin artıyor olmasıydı. Avrupa’da seri üretimle ucuza üretilen mallar Batılı tüccarların marifetiyle İmparatorluğun belli başlı şehirlerinin de ötesinde küçük kasabalara kadar dağıtılıyor ve bu ucuz ürünlere olan talep gittikçe artıyordu.⁷ Ticaret kervanlarının sıklığı artık daha fazla mal ve para taşınmakta, bu da eşkıyalara ve yolkesenlere daha fazla fırsatlar sunmaktaydı. Avrupa’da üretilen mallara aşinalık kazandıkça yolkesenler hangi kervanının ne taşıdığını ve ne çalmaları gerektiğini daha iyi öğrenmeye başlamışlardı. 19. yüzyıla gelindiğinde sadece tüccarların değil, yanlarında değerli eşyalar taşıyan seyyahlar, misyonerler, diplomatlar ve arkeologların da Kürdistan’a olan ziyaretleri sıklaşmaya başlamıştı.

Aslında, Batılı seyyahların Kürdistan coğrafyası ve toplumuyla tanışıklığı çok erken bir döneme rastlar.⁸ Onlar kimi zaman birkaç sayfada kimi zaman da bütün bir kitapta bu coğrafyada gezip gördüklerini anlatıp tasvir etmişlerdir. Ulus-devletin kuruluşuna kadar süren tüm bu anlatılarda klişeleşmiş bir söyleme dönüşen eşkıyalık olgusu başta Kürtler, Nasturiler ve Yezidiler olmak üzere Kürdistan’da gördükleri toplulukların bazen bir bölümüne bazen de hepsine birden atfedilegelmiştir.⁹ İşin doğrusu, bir vesileyle bu coğrafyadan yolu geçen

bkz. Zozan Pehlivan, “Abandoned Villages in Diyarbekir Province at the end of the ‘Little Ice Age’, 1800-50,” *The Ottoman East in the Nineteenth Century: Societies, Identities and Politics*, ed. Yaşar Tolga Cora ve diğerleri (New York, London: I. B. Tauris, 2016), 223-246

⁶ William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*, C. II (London: John W. Parker, 1842), 188.

⁷ Batılı tüccarların Osmanlı İmparatorluğu içinde kurdukları ticaret ağları için bkz. Mafalda Ade, *Picknick mit den Paschas: Aleppo und die Levantinische Handelsfirma Fratelli Poche (1853–1880)* (Beirut ve Würzburg: Ergon Verlag, 2013).

⁸ Genel itibarıyla Avrupalılar ilk kez 11. yüzyılda Marco Polo’nun Kürdistan bölgesine seyahat etmesiyle birlikte Kürtleri tanımaya başlamıştır. Marco Polo, *The Travels of Marco Polo*, çev. Teresa Waugh (London: Sidgewick St Jackson, 1986), 25.

⁹ İsmet Şerif Vanlı, Kürtlere atfedilen eşkıyalık iddialarının bu kadar yoğun oluşunda Osmanlı ve İran devlet adamları ile “ayaklarında postalları, ceplerinde paraları” ile Kürdistan’a gelen tüccarların sorumlu olduğunu ifade etmektedir. İsmet Şerif Vanlı, *Batılı Eski Seyyahların Gözüyle Kürtler ve Kürdistan*, çev. M. Demirci (İstanbul: Avesta, 1997), 12-13. Vanlı, belki tüccarları suçlamakta meseleyi abartıyor olabilir, fakat sultanın fermanına kulak asmayan

Batılların, yanlarında yüklü miktarda eşya taşımalarından da kaynaklanan, bu yabancı topraklarda her an soyulma veya saldırıya uğrama psikolojisiyle yoğrulmuş bir eşkıyalık korkusunu taşımaları çok da garip olmasa gerek. Nitekim 19. yüzyılda Kürdistan’a seyahat eden Batılların daha sonra buraları görmek isteyenlere en büyük uyarısı şakiler, yol kesenler ve hırsızlar konusunda olmuştur. Bu korkuyu biraz abartmış olacaklar ki bazı seyyahlar kendilerine mihmandarlık edenlere bile güvenmeyip onları devamlı izlemiş, mallarına ve canlarına ne zaman kastedecekler diye endişeli bir şekilde beklemeye koyulmuşlardır. Kimi seyyah da bu korkuyla baş edebilmek adına bu hal-i pür melalde eğlenmeye çalışmış, daha meraklıları ise hırsızların bir nevi bilinçaltına inerek onları daha derinlemesine incelemek istercesine, kendisini soyanlarla muhabbete girmek için uğraşmışlardır. Bir süre sonra bu “kötü alışkanlığın” aslında bir “meslek” olarak icra edildiğini hatta hırsızların da bir “meslek ahlakı” olduğunu fark etmişlerdir. Bu bölgede yıllarını geçiren Burckhardt, ailesine yazdığı mektubunda Arap bedevilerin onurlu insanlar oluşunu övmüş ve onlar tarafından soyulmaya karşı çıkmadığında kendisine iyi davranışlarını neşçeyle anlatmıştır.¹⁰

İşin aslı, çalışma için araştırdığımız kaynaklarda seyyahlardan çok azının soyulma veya ölümle sonuçlanan bir saldırıya uğradığını öğreniyoruz. Yine de daha detaylı bir araştırmayla ortaya konabilecek bu korkunun gerçekliğini basite alacak ya da tümünden reddedecek değiliz elbette. Nitekim burada, daha ziyade eşkıyalar ile isteyerek ya da istemeyerek yüz yüze gelmiş kişilerin hikâyelerinden yola çıkarak bir eşkıya profili ortaya çıkarmaya çalışacağız. Bu hırsız, yolkesen ve şaki portresinin seyyahların, bilhassa Batılı olanların, eşkıya ile olan maceralarını okuyucularına aktarırken onların “vahşi Kürdistan” tahayyülünü tatmin etmeye dönük kurgusal bir yönün olduğunu bilmekle beraber, hikâyelerinde bunlara biçtikleri rolün evrilişi bu makalenin ana temasını oluşturmaktadır.

Bucak aşiretine tabi iki Kürt, Osmanlı Kürdistanı - 1904: Eşkıyalar kendi başına buyruk hareket ettikleri gibi bazen de bir aşirete tabi olarak yaşarlardı.

Kaynak: Bibliothèque Universitaire de Fels, Paris [Fotoğraf: (Ninevali) Raphaël Kardeşler]

Kürt mirleri ve aşiret ağalarını resmî belgelerde en hafif ifadeyle “eşkıya”, “ası”, “mürted” veya “başbozuk” olarak tarif ettikleri vakidir.

¹⁰ Kathrine Sim, *Desert Traveller: The life of Jean Lois Burckhardt* (London: Victor Gollancz, 1969), 102.

Bu çalışmaya konu olan eşkıya ve hırsız profili çoğunlukla Batılı seyyahların, bir nebze de Osmanlı dönemi Kürt uleması, üdebası ve ümerasının gözlemleri ve anlatımları üzerinden inşa edilmiştir. Vakayinameler, tezkireler ve seyahatnamelerin yanı sıra resmi yazışmalar da imparatorluklar ve muktedir devletler tarafından üretilmiş ya da yönlendirilmişlerdir. Dolayısıyla, eşkıyaların hikâyesini inşa ederken kendileri geriye fazla bir kaynak bırakmadıkları için, muktedirlerin belge ve monografileri üzerinden bir şekilde onların sesine kulak vermek gerekiyor. Spivak biraz umutsuz bir şekilde, “madun konuşurken insanların bunu [bir] direniş konuşması olarak tanımlaması için yeteri kadar altyapı[nın] mevcut” olmadığını vurgular.¹¹ Bir başka ifadeyle madun konuşsa bile sesini duyulabilmesi için ona kulak vermek gerekir. Zira muktedirlerin söylemi içinde ister istemez madunların sesi “modifiye” edilse de bir şekilde kaydedilmektedir. Önemli olan o konuşmaları çözümleyebilmek, bozuk sesleri ayırtılabilmek ve sonunda iyi veya zor duyulabilen diyalogları çıkarmaya çalışmaktır. İşte o zaman madun, madun olmaktan çıkacaktır. Osmanlı belgeleriyle karşılaştırıldığında Kürdistan’a seyahat eden Batılı -bir dereceye kadar da Osmanlı- seyyahlar eşkıya, hırsız, köylü, göçebe, kadın ve dini-etnik grupların sesine daha fazla kulak vermiş ve bir noktaya kadar da notlarında yer vermişlerdir.¹² Bu yazında yer alan temsiller Oryantalist bir zihin dünyasında üretildikleri için sorguya tâbi tutulması gerekse de reddiyeci bir tavır takınıp hepten de göz ardı edilemeyecek kadar değerli ayrıntılar içermektedirler. Bu yüzden, Batılı seyyahların Oryantalist gözlemlerini tümünden değersizleştiren bir eleştirinin ötesinde, her seyyahın kayıtları kendi seyahat motivasyonu, şartları ve bir şekilde benzer yerleri ziyaret etmiş diğer seyyahların kaynaklarıyla karşılaştırıldığında önemli bulgular sunacakları şüphesizdir.

¹¹ Spivak’ın madunlar üzerindeki makalesi için bkz. G. C. Spivak, “Can the Subaltern Speak?” *Marxism and The Interpretation of Culture*, ed. C. Nelson ve L. Grossberg (Chicago: University of Illinois, 1988), 271-313. Spivak’ı eleştirenler madunun “konuşamamasıyla” onu bu yetisinden mahrum bıraktığını, dolayısıyla aciz gösterdiğini ifade etmişlerdir. Buna karşın Spivak, bazıları tarafından yanlış anlaşıldığını ve demek istediğinin aslında şu olduğunu ifade etmiştir: “When the subaltern speaks there is not enough infrastructure for people to recognise it as resistant speech.” [Madun konuşurken insanların bunu [bir] direniş konuşması olarak tanımlaması için yeteri kadar altyapı mevcut değildir] Bu makale için bkz. Bulan Lahiri, “In Conversation: Speaking to Spivak”, *The Hindu*, 5 Şubat, 2011, erişim tarihi: 01 Kasım 2017: <http://www.thehindu.com/books/in-conversation-speaking-to-spivak/article1159208.ece> (Spivak’ın bu söyleşisini bana gönderdiği için Sevim Kebeli’ye teşekkür ederim.)

¹² Batılı seyyahlar her ne kadar sıradan insanlara ve gündelik hayata dair detaylara yer vermişlerse de temel kaygıları, bilhassa 19. yüzyıl ve sonrasında temsil ettikleri sömürgeci güçlere yarayabilecek bilgiye ulaşmak ve kaydetmekti. Bu dönemde Avrupalı ülkeler Osmanlı Kürdistan’ında daha fazla konsolosluklar açmaya başlamış ve beraberlerinde ajanlar, kilise adamları, mühendisler, jeologlar, botanikçiler, arkeologlar ve dilbilimciler getirmişlerdir. Bu gelenlerin çoğu genel anlamda coğrafya eğitimi görmüş olmalarından Kürdistan’daki keşiflerini ve gözlemlerini kraliyet akademilerinde sunmuş ve buralara bağlı dergilerde yayınlamışlardır. Maria T. O’Shea, *Trapped Between the Map and Reality: Geography and Perceptions of Kurdistan* (New York: Routledge, 2004), 96-97.

I. Hırsızları Tanımak veya Tanımlamak

“Dört şey kötülük yapmak için doğmuştur” diyorlardı bilhassa Suriye ve çevresinde yaşayan insanlar: “fareler, çekirgeler, Bedeviler ve Kürtler.”¹³ Yaşadıkları korkular üzerinden zihin dünyalarında ürettikleri paranoya ve önyargıları yansıtan bu deyim Kürtleri yağmacılığın doğal bir aktörü olarak tanımlıyordu. Aslına bakılırsa bu, Doğu literatürünün hiç de yabancı olmadığı bir tanımlama tarzıydı. 16. yüzyıl Osmanlı düşünürlerinden Kınalızade Ali Efendi Kürtleri “hırsızlık (*lesüsiyyet*) ve yol kesmekle (*kat’ı tarîk*)” suçlamıştır.¹⁴ Kınalızade ile aynı yüzyılda yaşamış olan Kürt tarihçi Şerefhan Bitlisi daha fazla detaya girerek “yol kesme” (*kuta’-i-tarik*) ile “hırsızlığı” (*dozdi*) birbirinden ayırır. Kürtleri “aşırı cesur”, “alabildiğine mert ve cömert” ve “son derece onurlu ve aşırı derecede mağrur” olarak tanımladıktan sonra bu sıfatlarına binaen “hırsızlık yapmak ve aniden saldırıya geçmek” yerine “dağlarda ve ovalarda açıkça yol kesme ve gasp yapmayı” tercih ettiklerini belirtir. Şerefhan, bu tanımla “açıktan yapılan yol kesme” ve “gaspı” “hırsızlıktan” ayırmakta ve bunu Kürtlerin “cesaretine”, “seçkin niteli-

Kadınları Kaçıran Kürt Eşkya

“Kürtlerin bir yağması”: İsviçre asıllı İngiliz ressam Frank Feller (1848-1908) bu çizimiyle Avrupa’daki toplumun zihninde yer alan Kürt imajını romantize etmiştir. Feller’in bu resmi yılbaşı kutlamaları için hazırlanan kartpostallarda yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Kaynak: *Life in Russia (Caucasus)*. IIRaphael Tuck & Sons, 1898.

¹³ *Kitab al-amthal*. MS. 775 (47), folio 18b. John Rylands University Library, Manchester, England. (Alıntı: Marcus, *Middle East on the Eve of Modernity*, 141.)

¹⁴ Kınalı-zade Ali, *Ahlâk-ı Alâ’î*, Bulak (Kâhire), 1248 (Alıntı: Fahri Unan, “Bir XVI. Yüzyıl Yazarının Zihniyet Dünyasında Milletlerin İmajları,” *Türk Modernleşirme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, 14 Mayıs 2005; Prof. Dr. Ercüment Kuran’a Saygı (Ankara, 2006), 292-312).

ğine”, “namertlere avuç açmamalarına” ve “yardım isteyerek eğilmemek için canlarını tehlikelere, vartalara atmalarına” bağlamaktadır.¹⁵ Kâtib Çelebi de ünlü eseri *Cihannüma*’da Kürtleri tarif ederken “cesur ve sınırlı” bir karaktere sahip fakat aynı zamanda “soyguncu ve yolkesici takımından” olduklarını söyler.¹⁶ Kâtib Çelebi’nin eserini yazdığı 1650’lerde, meşhur Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi Kürdistan’ı gezmeye çıkmıştır. Kürtleri daha yakından tanıma fırsatı bulan Evliya, eşkıya ve hırsızları tarif ederken çok daha açık olmuştur. Mesela Diyarbakır’ın doğusunda bulunan Çöltepe isimli mevkide “kara hırsızının” çokça bulunduğunu ve “zîrâ diyâr-ı Kürdistân’da Halîû ve Çekvânî ve Zıbarî ekrâdî kânî” olduğunu, dolayısıyla “gâfil yatmamak” gerektiğini not etmiştir.¹⁷ Batman’a bağlı Hazzo’daki (Kozluk) hırsızların “gâyet cengâver ve dilâver” olduklarını ve nükteli bir şekilde buradaki “harâmîlerin” “sürmeden gözü, ağızdan sözü” çalabilecek kadar hünerli olduklarını belirtmiştir.¹⁸ Kürtlere atfedilen bu tür tanımlar 19. yüzyıl literatüründe hatta Kürt entelektüeller arasında bile yapılmıştır. Molla Bayezidi, Kürtleri sınıflandırırken köylülerin daha medeni olduklarını, göçebe olanlarınsa yol kesicilikle uğraştıklarını söyler.¹⁹

Sonraki dönemlerde Kürdistan halklarından, daha özelde ise Kürtlerden bahseden Batılı seyyahlar onlardan hiç de geri durmamışlardı. Eserlerinde Kürtleri tanımlarken onların yol kesme ve hırsızlık marifetlerine değinmeyen Batılı seyyaha az rastlanır. Bu tanımların bir kısmı kendilerinin karşılaştığı olaylardan, bir kısmı da Kürdistan’a gitmeden önce okudukları Osmanlı ve diğer Batılı yazarların eserlerinden esinlenerek üretilmiştir. Kimisi tanıımı geniş tutarak Kürtlerin “büyük bir hırsızlar milleti” olduğunu ilan ediyordu. Bu tanıımı yapanlara göre, birçok aşiretten müteşekkil ve “vahşi dağlık bölgelerde” “vahşice” yaşayan Kürtler meslek olarak çobanlık yapmakla birlikte gelirlerinin önemli bir kısmını “kervanları yağmalamalararak” kazanmaktaydılar.²⁰ Şerefhan’ın yaşadığı dönemden üç asır sonra Hakkâri Nasturilerinin yaşadığı Zap vadisinden geçen Wigram, onun tespitlerine benzer bir şekilde “hırsızlıkla” “gasp etmenin” tamamıyla iki farklı şey olduğunu dile getirmiştir: “her centilmen gasp edebilir” çünkü “gasp ile elde ettiği mal hukuken ona aittir ve bir kaynağı sömürmesi meşru olarak onun için bir gurur kaynağıdır.”²¹

¹⁵ Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*, çev. M. Emin Bozarslan (İstanbul: Deng Yayınları, 2009), 20; Farsça metin için bkz. Scheref, Prince de Bidlis, *Scheref-nameh*, Tome I, haz. V. Veliaminof-Zernof (St. Petersburg, 1860), 14.

¹⁶ Kâtib Çelebi, *Kitab-ı Cihannüma*, 1. Cilt, tıpkıbasım (Ankara: TTK Yayınları, 2009), 448-50.

¹⁷ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Cilt 4, haz. ve trans. Ali Seyit Kahraman ve Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 217b.

¹⁸ *Seyahatnâme*, C. 4, 220a.

¹⁹ M. B. Rudenko’nun önsözü, Mela Mahmudê Bayezidi, *Kürtlerin Örf ve Adetleri*, çev. Abdülak Babek Pişderi (İstanbul: Pêrî Yayınları, 1998), 13-14.

²⁰ Justin Perkins, “Letters from Persia, No. XIII,” *The Sabbath School Visiter*, C. 5-6 (1837): 55-58.

²¹ W. A. Wigram, *The Cradle of Mankind: Life in Eastern Kurdistan* (London: A&B Black, 1922), 291.

Bazı Batılılar için Kürt (*Kurd*) kelimesi "hırsız" çağrıştırıyordu.²² Hatta "Kurd" kelimesinin Farsça'da "güçlü ve cesur" Gürcücede ise "hırsız" anlamına geldiğini not edenler dahi vardı.²³ Bir başka kaynakta ise kökü Gordionlular ve Karduçilere dayanan Kürtlerin topluca Ekrah (*Akrad*) olarak isimlendirildiğini, onların "barbar ve savaşçı insanlar" olduklarını ve "çoğunlukla hırsızlık ve yağmalamaya bağımlı" halde yaşadıklarını belirtilmektedir.²⁴ Böylece Kürtlerdeki bu "alışkanlığın" aslında çok daha eskiye dayandığını ima etmeye çalışmışlardır. Bu iddiayı iki bin yıldan fazla bir süre önce Xenophon'un Keldaniler ve onlarla karışmış olan Kürtler için dile getirdiğini iddia etmiş, böylece bunların bu tür "yanlıslara karşı uyarılmaları ve doğru yola davet edilmeleri" için dini propagandalarına bir meşruiyet sağlamaya çalışmışlardır.²⁵ Dini metinlerin ötesinde 19. yüzyılın ortalarında hazırlanmış ve seküler okuyucuya hitap eden *The English Cyclopaedia*'da Kürdistan ve ona bağlı olarak Kürtler tanımlanırken onların "cesur savaşçılar" olduğuna ve bu sebeple bu ismin "gurur verici bir anlam" taşıdığına vurgu yapılmıştır. Eserin yazarı, tanımın sonuna kısa bir cümle eklemekten geçemez: "Kürtler hırsızlıklarıyla bilinirler."²⁶

Soyulma korkusunu paranoya haline getiren Batılılar daha seyahatlerine başlamadan zihinlerinde zaten bir Kürt ve Kürdistan imajı inşa etmeye başlıyorlardı. Kimi Batılı seyyahlar için Kürdistan bir çöl kadar "ıssız ve hırsızlar tarafından ele geçirilmiş, münferit olarak seyahat edenlerin genellikle kaçındığı bir bölge" olarak kalmıştır.²⁷ Bazen Batılılar daha cesur davranmasına rağmen onlara rehberlik edenler Kürtlere atfedilen bu savaşçı ve yol kesici sıfatlarından dolayı bu görevlerini kimi durumlarda yapmayı reddetmişlerdir. John Malcolm, Kürdistan üzerinden seyahat etmek isterken hizmetindeki katırcıların "bölge sakinlerinin tümünün hırsız, canı ve yağmadan ve Farsları öldürmekten daha fazla zevk aldıkları bir şey olmadığı" gerekçesiyle bu işi yapmamayı tercih ettiklerini belirtmiştir.²⁸

²² B. T. Russell, "A Search for 'The Water sources'," *The United Service Magazine*, Ksm 3, C. 43 (1843): 231-38.

²³ Julius von Klaproth, *Asia Polyglotta*, Paris, 1823, 75-76; *The Biblical Geography of Central Asia*, C. 2 (1837), 316.

²⁴ Car Rosenmüller ve Nathaniel Morren, *The Biblical Geography of Central Asia*, C. 2 (1837): 139.

²⁵ Makaleye göre Xenophon, Keldanileri "yağmacılık üzerine yaşayan, çiftçilik bilmeyen ve geçimlerini (ekmeğini) silah zoruyla sağlayanlar" olarak niteler. Matthew Henry ve Thomas Scott, *The Comprehensive Commentary on the Holy Bible: Ruth-Psalm LXIII* (Brattleboro, 1836), 600; Buna karşın Dr. Grant'a göre Keldaniler onurlu insanlar oldukları için kendisine aralarında hiç hırsız olmadığını ifade etmişlerdir. Bunu aktaran Ainsworth ise dünyanın en medeni milletleri arasında bile az da olsa hırsız olduğunu ifade ederek Keldanilerin Dr. Grant'a durumu abartarak aktardığını ima eder. Ainsworth, *Travels and Researches*, C. II, 232.

²⁶ Charles Knight, *The English Cyclopaedia: Geography*, C. 3 (1855), 435.

²⁷ John Ussher, *A Journey from London to Persepolis: Including Wanderings in Daghestan, Georgia, Armenia, Kurdistan, Mesopotamia, and Persia*, C. 2 (London: Hurst and Blackett, 1865), 663.

²⁸ John Malcolm, *Sketches of Persia, from the Journals of a Traveller in the East*, C. 2 (London: John Murray, 1828), 278.

Bazı seyyahlar hırsız ve yolkesen tanımını daha da özelleştirerek Kürdistan'daki belli topluluklara ve aşiretlere indirgemişlerdir. Kimisi Herki aşiretinin “adi hırsızlıkları ve soygunlarıyla” bilindiğinden ve aşiret mensuplarının yaylaklara göçleri sırasında bunu sıklıkla yaptıklarından bahseder.²⁹ Başkası ise “köylü” değil daha ziyade “dağlı” Kürtlerden korktuğunu belirtmiştir. Southgate, bir arkadaşı ve yardımcısıyla Muş'tan birkaç saatlik uzaklıkta seyahat ederken karşılaştığı bir grup dağlı Kürd'ün kendisine olan “ürkütücü” bakışlarını unutamadığını ve rehberleri kurtulmalarına vesile olduktan sonra uykunun kendisine ilaç gibi geldiğini aktarır.³⁰ Southgate ve benzeri seyyahların anlattıklarına bakılırsa “hırsızlığı” “meslek” olarak seçen dağlı Kürtler sık sık yağmalama olaylarına karışıyor ve bazen de Ermeni köylerine saldırıyorlardı.³¹ Süleymaniye'yi Kürdistan'ın başkenti olarak gören Heude'e göre bu bölgede yaşayanlar hırsızlığı “meslek edinmiş ve yağmalama için devamlı tetikte” bekliyorlardı. Heude, buna ek olarak Kürt bir eşkiyanın fiziki yapısını da tarif eder: “kalın erkeksi sakalları fazla uzatmadan yüzlerinin alt kısmına kadar kıvrılır, kara bir bıyık sıklıkla parlak mavi gözlerle kontrast oluşturur, bir kartal kadar zeki bakışlı ve bir o kadar gürbüz görünümlü, öç almaya ve önüne çıkanı yok etmeye hazır bir eşkiya...”³² Bazısına göre ise Kürdistan'ın “en büyük hırsızları” Müslüman, dağlı veya belli bir aşirete mensup olanlar değil “şeytana inanan” Yezidi Kürtleriydi. 1836'nın Ağustosunda bölgede seyahat eden Shiel, Ali Ağa köyündeki Yezidilerin kendisini çok iyi misafir etmeleri üzerine onları “Kürdistan'ın en medeni insanları” olarak ilan etmiş, fakat hırsızlıkta da “en iyisi” olduklarını not etmeden geçememiştir.³³ Dr. Grant'ın Kürdistan'a yaptığı seyahatle ilgili hatırlarını kaleme alan Thomas Laurie de Sincar Yezidilerinin “eski zamanlardan beri hırsızlığa alışık olduklarını” kaydetmiştir.³⁴

Kürdistan dağlarında dolaşan Dr. Grant'ın göçebe Kürtlerle (*Kouchee Kurds*) karşılaştığında onlara sorduğu ilk soru mesleklerine dair olmuştur. Bu sorusuna karşılık olarak mesleklerinin “hırsızlık” olduğunu ve “fırsat buldukça” bu mesleği icra ettikleri cevabını alır. Bu insanların hırsızlık ve yol kesmelerinin

²⁹ Austen Henry Layard, *Discoveries in the ruins of Nineveh and Babylon: With Travels in Armenia, Kurdistan, and the Desert* (London: John Murray, 1853), 372.

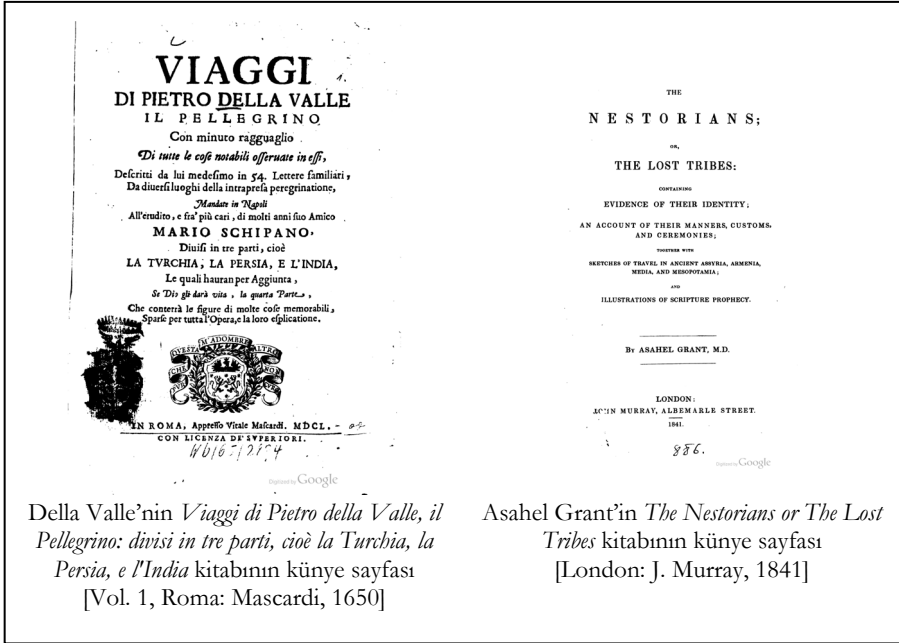
³⁰ Horatio Southgate, *Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia*, C. I (London: Tilt and Bogue, 1840), 205-6.

³¹ Horatio Southgate, “Southgate's Tour in Armenia and Kurdistan,” *Asiatic Journal*, C. 33, No. 129 (1840): 7-14; Southgate bir başka yerde dağlı Kürtlerin hırsızlığının “korkakça” bir şey olduğunu çünkü silahlı seyyahlardan ziyade genelde barışçıl kervanlara saldırdıklarını ifade eder. Southgate, *Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia*, 227-28.

³² William Heude, *A Voyage up the Persian Gulf and a Journey Overland from India to England in 1817* (London: Longman, 1817), 208-09.

³³ J. Shiel, “Notes on a Journey from Tabriz, Through Kurdistan, via Van, Bitlis, Se'ert and Erbil, to Suleimaniyeh, in July and August, 1836,” *Journal of the Royal Geographical Society of London*, C. 8 (1838): 54-101; Evliya Çelebi de Yezidi Kürtlerinin toplu halde Müslüman Kürtleri soymaya çalıştığına şahit olduğunu söyler. Evliya Çelebi *Seyahatnâme*, C. 4, 214b.

³⁴ Thomas Laurie, *Dr. Grant and Mountain Nestorians* (Boston; Gould and Lincoln, 1853), 207.

temelindeki saikleri anlamak isteyen Grant, onlarla olan sohbetini uzatmaya devam eder. Bu sayede seyahat notlarını okuyacak Batıdaki okuyucuya onların insani yönünü göstermeye ve buraya seyahat edecek olanları da bir nevi rahatlatmaya çalışır. Grant, göçebelerle gerçekleştirdiği sohbetinde onların yol kesme yöntemleri üzerine sohbet ederken ilginç değerlendirmelere şahit olmuştur. Göçebeler, yolcular mukavemet etmedikleri sürece onları soyarken öldürmediklerini, fakat çok malı varsa direnmelerini bertaraf etmek için bazen insanları öldürdüklerini ifade etmişlerdir. Göçebeler, anlaşılan, fakir ve zengin arasındaki ayrımı da gözetmiş, insanları soyarken ona göre muamele göstermişlerdir. Zira, fakir insanların varsa değerli elbiselerini aldıklarını ve yerine daha kötülerini verdiklerini aktarmışlardır. Grant'ın bunun “kötü bir meslek” olduğunu belirtmesi üzerine göçebeler toprakları olmadığı için bunu yaptıkları savunmasında bulunmuşlardır. Hükümetten talep etmeleri durumunda toprak verileceğini belirtmesi üzerine, bu sefer de nasıl çalışacaklarını bilmediklerini söylemişlerdir. Grant'ın toprak sürmenin kolay olduğunu söylemesi üzerine bu sefer de onlar çalışmanın çok zor olduğunu, bu şekilde elde etmek istediklerinin çok zaman alacağını, fakat bir köyü soyarak bir gecede büyük bir ganimet elde edebildikleri cevabını vermişlerdir. Aralarındaki konuşma hırsızlığın tehlikeleri, kimi nasıl soymaya karar verdikleri ve hayvanları için kışlak ihtiyacı dolayısıyla Fars yöneticilerle nasıl geçinmeleri gerektiği üzerine devam etmiştir. Dr. Grant ayrılmadan önce göçebelere onların aşiretini ziyaret etmek istediğini fakat “hırsız ve katil” olmalarından dolayı gelmeye çekindiğini söylemiştir. Onlar bu endişesine karşı şu cevabı vermişlerdir: “[Başımız] gözümüz üzerine, sizin [rahatınız] için her

şeyi yaparız. Sizin gelmenizi çok isteriz. Biz arkadaşlarımızı hiçbir zaman soyamayız. Siz hayır üzerine geliyorsunuz ve hiç kimse size zarar vermez.”³⁵

II. Kitabına Uydurmak ya da Kitabı Çalmak

Kürdistan’dan geçen seyyahlar ve belli bir süre orada yaşamış Batılılar ilginç hırsızlık olaylarıyla karşılaşıyorlardı. Sonuçta her çaldıkları malzeme para etmeyebiliyordu; bu yüzden hırsızlar çaldıkları eşyalar hususunda bazen seçici davranıyorlardı. Mesela kitap, harita, eskiz, not defterleri, yazı takımı (*escritoire*) gibi malzemeleri eşeklerine pek taşıtmazlardı. Erken modern dönemde Kürdistan’a ilk seyahat eden Avrupalılardan biri olan Pietro Della Valle (1596-1652)³⁶ 1616 yılının bir akşamında Dicle’in kenarında kervanları konaklarken ilginç bir hırsızlık olayıyla karşılaşmıştır. Della Valle’nin Bağdat’a doğru beraber seyahat ettiği tüccarlar seyahatleri boyunca gümrük memurlarıyla karşılaşmamanın mutluluğuyla uyurken aslında çok daha fazlasını kaybedeceklerinin farkında değillerdi. O gece çadırlara giren hırsızlar büyük bir ganimetle karşılaşmışlardı. Della Valle’nin çadırına girdiklerinde ilkin güzelce hazırlanmış bir kutu gözlerine ilişmiş, açtıklarında pek bir anlam veremedikleri elyazması kitaplar, çizimler, planlar ve haritalarla karşılaşmışlardı. Değer biçemedikleri bu kutuyu bir kenara bırakıp onun yerine köşede duran değeri yüksek ve hayal dünyalarındaki renkliliği yakalayan kumaşlar daha cazip gelmişti. Kampta kendileriyle seyahat eden bir Venediklinin uyurken başının altına koyduğu *arquebus* silahını bile çalmışlardı. Della Valle, Venediklinin ve diğer tüccarların halini gördüğünde giden kumaşlarına üzülmeyle bırakmış, hatta yazı takımı ve notlarını çalmadıkları için hırsızların kendisine kıyak geçtiğini bile düşünmeye başlamıştı.³⁷

20 Ocak 1617’de Pietro Della Valle Kürdistan’dan İran’a geçtiğinde büyük bir nefes alacaktı. Çünkü onun için Osmanlı ve İran iki ayrı dünya kadar farklıydı. Nihayetinde önemli olan şey malının ve canının güvende olmasıydı.³⁸ İran’ı Anadolu’dan daha iyi yapan şey burada kendisini daha güvende hissetmesiydi. Dicle kenarında kendisini soyan hırsızlar belli ki onu çok kızdırmıştı. İtalyan

³⁵ Asahel Grant, *The Nestorians or The Lost Tribes* (London: J. Murray, 1841), 11-13.

³⁶ İtalyan bir seyyah olan Pietro Della Valle (1586-1652) 17. yüzyılın başlarından itibaren Hindistan, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’yı dolaşmış ve bir süre buralarda yaşamıştır. 1614’te İstanbul’da kaldığı bir yıllık süre içinde Türkçe ve biraz da Arapça öğrenmiştir. 1626 yılına kadar süren seyahatinde gördüklerini ve yaşadıklarını not etmiş ve aynı zamanda birçok değerli kitabı beraberinde Roma’ya götürmüştür. Della Valle’nin seyahat notları için bkz. Pietro Della Valle, *Viaggi di Pietro della Valle, il pellegrino: la Turchia, la Persia, e l’India*, haz. Mario Schipo (Brighton: G. Gancia, 1843); Della Valle ve seyahati hakkında daha fazla bilgi için bkz. Vanlı, *Batılı Eski Seyyahların Gözüyle Kürtler ve Kürdistan*, 23-31; İtalyan araştırmacı Mirella Galletti birkaç makalesinde Della Valle’nin Kürdistan’ı ziyaretine değinmiştir: “The Italian Contribution to Kurdology (13th to 20th Century),” *Journal of Kurdish Studies*, C. 1 (1995), 97-112; “Curdi e Kurdistan in Opere Italiane Dal XIII Al XX Secolo,” *Oriente Moderno*, 20:81 (2001), 1-108 (özellikle 40-42).

³⁷ James Augustus St. John, *The Lives of Celebrated Travellers*, C. I (London: Henry Colburn, 1831), 140-141.

³⁸ Augustus St. John, *The Lives of Celebrated Travellers*, 147.

seyyahın “lanetle” andığı “vahşi dağlılar” yerine İran’da “nazık ve yumuşak karakterli” insanlar tarafından karşılanmıştı. Della Valle için iki ülke arasındaki gelişmişlik biraz da yerleşik olmakla ve toprağa bağlı üretimle ilişkiliydi. Gördüğü kadarıyla, İran tarafında daha “temiz bir atmosfer, daha verimli ve iyi işlenmiş bir toprak ve Osmanlı İmparatorluğu’nda gördüğünden çok daha yoğun bir nüfus” mevcuttu. Burada artık hırsızlardan ve eşkiyadan korkmasına gerek kalmamıştı çünkü her mola yerinde kendisi için kalacak yer, malını, yükünü ve hayvanlarını da muhafaza edecek kişiler mevcuttu.

17. yüzyılda hırsızlar kitaba çok değer vermeyebilirlerdi. Çünkü Kürdistan’da Batılı bir dilde yazılmış bir kitabın alıcısı henüz yoktu. Fakat 19. yüzyıl -bilhassa ikinci yarısı- için bu çok geçerli bir durum değildi. Zira Hakkârî’nin geçilmesi zor Zap vadisinin derinliklerinde Nesturîlerin dini lideri Mar Şemun’un yaşadığı Koçanıs köyü dahil hemen her yerde misyoner okulları açılmıştı. Buzullarla kaplı Reşko dağlarıyla çevrili Gever (Yüksekova) ovasının doğu yakasında yer alan Memkan köyünde tam teşekküllü olmasa da Tennesse’li Protestan peder Samuel Rhea öncülüğünde, oradan 50-60 kilometre uzaklıktaki İran’ın Urmiye şehrindeki okullarının küçük bir şubesi açılmıştı.³⁹ Tabi bu okullar aracılığıyla birçok gayrimüslim Batı dillerinde okuma-yazma öğrenmiş, aynı zamanda buraya gelen misyonerler de kendi ülkelerinde öğrendikleri Türkçe, Arapça ve Farsçanın yanı sıra yerli hocalardan Kürtçe ve Asurice dersleri almaya başlamışlardı.⁴⁰ Haliyle Doğu dilleri kadar Batı dillerinde yazılan kitaplara da talep artmıştı.

Hırsızlar piyasayı iyi takip etmiş olacaklar ki 19. yüzyılda seyyahların beraberce taşıdıkları kitaplara olan ilgilerinde patlama yaşanmıştı. Hırsızlar Kürdistan’da düzenin ve kanunun zayıf olduğu, bilhassa 1854’te buradaki askerlerin Kırım’daki Osmanlı-Rus savaşı sebebiyle sevk edildiği dönemde seyyahların ve kervanların korkulu rüyası haline gelmişlerdi. Uzun ve soğuk geçen bir kıştan sonra 1858 yılının güzel bir bahar gününde Gever’den Musul’a yola çıkan Samuel Rhea, Amediye’ye (İmadiye) iki saatlik bir yerde seyahat ettiği kervanla birlikte korunaklı bir yerde konaklamaya karar vermişti. Güneş battıktan hemen sonra on kişilik silahlı bir eşkiya grubu kervanlarını basmış, oradakilerin gözlerini ve ellerini sıkıca bağlamışlardı. Herkesi soydukları gibi Rhea’nın da çantasını boşaltmış, en değerli giyim eşyalarını ve bütün kitaplarını çalmışlardı. Meşhur bir hırsız olan Selim Ağa ve adamları bahar aylarında soygunculuk yapar, yazları da Gever’in yüksek yaylaklarına sürülerini otlatmaya çıkarlardı. Hâsılı yarı göçebe bir hayat yaşayan bu hırsızlar için Rhea’nın kitaplarını diğer misyonerlere satmaktan başka ellerine ne geçebilirdi? Rhea’nın “kayda değer” diye sıraladığı

³⁹ Samuel Rhea, Kürdistan’da bulunduğu süre zarfında diğer üç misyoner aile ile Urmiye ve Yüksekova’nın köylerinde misyoner okullarında eğitim vermiştir. Dwight W. Marsh, *The Tennessean in Persia and Koordistan* (Philadelphia: Presbyterian Board of Publication, 1869), 59-60, 194.

⁴⁰ Hakkârî’de sekiz yıla yakın kalan Rhea, Kürtçeyi çok iyi düzeyde öğrenmiş ve burada konuşulan Bahdînan şivesi üzerine bir makale yayınlamıştır. İlgili makale için bkz. Samuel A. Rhea “Brief Grammar & Vocabulary of the Kurdish Language of the Hakari District,” *Journal of the American Oriental Society*, C.10 (1880): 118-55.

çalınmış kitaplarının bazıları şunlardı: Kürdistan’da yaşadıklarını kaydettiği iki büyük not defteri, “Martyn’in Hayatı” (*Life of Martyn*), McCosh’un “Kutsal Devleti” (*Divine Government*) ve bir yıldan fazladır üzerinde notlar aldığı ve kelime anlamlarını çıkardığı İbranice İncil (*Hebrew Bible*).⁴¹ “Frenkler” tarafından İngilizce ve İbranice⁴² yazılmış bu kitapların hırsızlar için birkaç paradan fazla bir değeri yoktu ama Samuel Rhea için bu kitaplara ulaşmanın çok daha zor olduğu Kürdistan’da “paha biçilemezdi” ve geri almak için de çok çabalamıştı. Fakat nafile bir uğraş içinde olduğunu sonunda fark edince umudunu orada bırakıp Hakkârî’nin yüksek dağlarına, Tekoma/Thkoma’ya doğru yol almıştı. Benzer bir olay İngiliz seyyah Ainsworth’un Nizip’te başına gelmişti. Halep’e vardıklarında İngiltere’nin fahri konsolosu F. Werry ve vali Süleyman Paşa kaybettikleri notlar, haritalar ve bilimsel kitapları yol kesenlerden geri almalarına yardım etmişlerdi. Uzun uğraşlardan sonra sadece birkaç harita ve astronomik hesaplarla ilgili belgeleri kurtarabilmiş, para teklif etmelerine rağmen geri kalan kitaplar ve notlarını geri alamamışlardı.⁴³

III. Madunları Duyabilmek: Eşkıya Hikâyeleri ve Fıkraları

Eşkıya ve hırsızlar Kürtlerin sözlü geleneğinde büyük bir yer tutar. Sonuçta modern devlet öncesinde eşkıyalık hayatın bir gerçeği olarak kabul edilmiş, hikâyelere ve fıkralara konu olmuştur. Bir kısım söylenceler tebaanın üzerindeki iktidarın devamlılığını sağlamak için onları korkutup hizaya sokmak amacıyla üretilmiş, diğerleri ise ahlaki bir ders vermek ve eğlendirmek için dilden dile dolaşarak yayılmışlardı. Kürtlerin bu geleneğine ilgi duyan Batılıların (buna Rus oryantalistler de dahil) bir kısmı duyduklarını kaydetmiş ve Kürtçenin karakteristik birer örneği olarak eserlerinde sunmuşlardır. 1850’lerde Rusya’nın Erzurum konsolosluğunu yapan Alexandre Jaba bir süre Molla Mahmud Bayezidi’den Kürtçe dersleri almış ve kendisinden duyduğu hikâyeleri kalıcı hale getirmek için yazıya geçirmesini istemiştir. Daha sonra bu hikâyeleri toplu bir şekilde M. Lerch’in yardımıyla Fransızca’ya çevirip 1860 yılında *Recueil de Notices et Recits Kourdes* başlığı altında St. Petersburg’taki Kraliyet Bilimler Akademisi Komisyonu’na bastırmıştır.⁴⁴ Jaba, Kürtler arasında yaygın olarak bilinen 1609 yılında Dimdim kalesini İran Şahı Abbas’a karşı savunan Xanê Lepzêrîn’in (altın

⁴¹ Dwight W. Marsh, *The Tennessean in Persia and Koordistan Being Scenes and Incidents in the Life of Samuel Audley Rhea* (Philadelphia: Presbyterian Publication Committee, 1865), 244-45.

⁴² Rhea, 1847 yılında New York’taki Union Theological Seminary’e girdiğinde hırsızlara kapırdığı bu İbranice İncil’den kendi ifadesiyle “İsa ve Tanrı’nın sözleri ve doktrini” adına çok şeyler öğrenmişti. Kürdistan dağlarında kaybettiği bu çok sevdiği kitap kendisi için “altın kaybetmekten” daha büyük bir üzüntü vermişti. Marsh, *The Tennessean in Persia and Koordistan*, 25-26.

⁴³ Ainsworth, *Travels and Researches*, C. II, 100.

⁴⁴ A. A. Jaba, *Recueil de notices et récits kourdes. Servant à la connaissance de la langue, de la littérature et des tribus du Kourdistan* (St. Petersburg: Eggers, 1860).

yumruklu prens) hikâyesinin yanı sıra birçok başka hikâyeyi de kaydetmiştir.⁴⁵ Jaba’nın izinden giden ve yine Rusya’yı temsilen Kürdistan’a gelen Vladimir Minorsky ve Basile Nikitine de bazı ilginç eşkıya ve hırsız hikâyeleri kaydetmişlerdir.

1915-18 yılları arasında Rusya’nın Urmiye konsolos yardımcılığını yapan Nikitine o dönemde Hakkâri’nin Nehri (Şemdinli) bölgesinden Molla Said Qazi ile yakın arkadaşlık kurmuş ve kendisinden Kürtçe dersleri almıştır.⁴⁶ Bir etnograf gibi çalışan Nikitine onun yazıya geçirdiği hikâyeleri yine ünlü bir İngiliz Kürdoloğu olan Ely B. Soane’nın yardımıyla İngilizce ve Kürtçe olarak bastırmıştır. Daha sonra bu hikâyeleri 1956 yılında Kürtler üzerine yazdığı kapsamlı bir kitapta tekrar yayınlamıştır.⁴⁷ Bu hikâyeler Nikitine’in önemle vurguladığı gibi kaydedildiği bölgedeki Kürtlerin “mentalitesini” yansıtmak adına çok değerli kaynaklardır. Bunun ötesinde hikâyelerin, aktarıcısı Nikitine tarafından hiçbir müdahaleye uğramadan orada doğmuş ve yaşamış bir alim tarafından yazıya geçirilmiş olma-

Mam Rizgo hayali bir kişi olsa da bu fotoğraftaki ihtiyar Malatyalı Kürt gibi onu andıran karakterler Osmanlı

Kürdistan’ında mevcuttu.

Kaynak: Bibliothèque Universitaire de Fels, Paris, 1904 [Fotoğraf: (Ninevalı) Raphaël Kardeşler]

⁴⁵ Dımdım hikayesi Kürt sözlü geleneğinde (hem Kurmanci hem de Sorani) büyük bir yer tutmuş, bu sebeple farklı şekillerde ve yerlerde geçen bir hikaye olarak dengbejler tarafından beyitlerde ya da *cante fabl*larda yeniden üretilmiştir. Christine Allison, “Kurdish Oral Tradition,” *Oral Literature of Iranian Languages: Kurdish, Pashto, Balochi, Ossetic, Persian and Tajiki*, ed. Philip G. Kreyenbroek ve Ulrich Marzolph (London: I. B. Tauris, 2010), 33-69. Ayrıca bkz. O. Celil, *Kurds’ Geroicheskiy epos “Zlatorukii Khan”* (Kürt kahramanlık Hikayesi “Altın Yumruklu Prens”) (Moskova, 1967); Erebe Şemo, *Dimdim* (Erivan, 1966; 2. b., Stockholm, 1983).

⁴⁶ Kürtçenin farklı şivelerinin yanı sıra Farsça, Arapça ve Türkçe bilen Molla Said, Nikitine’in ifadesiyle “bütün hayatını bilinmeyen bir bölgenin en uç noktasında geçirmiş [...] açık görüşlü ve zekası hayranlık uyandırıcı bilge bir alimdir”. Gerdi nahiyesinde doğmuş, uzun süre Nehri’de yaşamış ve 1918’de Urmiye’de kendi bölgesindeki bir Kürt tarafından öldürülmüştür. Molla Said’in hayatı ve hikayeleri için: Basile Nikitine, “Kurdish Stories from My Collection”, *Bulletin of the School of Oriental Studies*, C. 4, No. 1 (1926): 121-138 ve B. Nikitine ve E. B. Soane, “The Tale of Suto and Tato: Kurdish Text with Translation and Notes”, *Bulletin of the School of Oriental Studies*, C. 3, No. 1 (1923): 69-106.

⁴⁷ Basile Nikitine, *Les Kurdes: Etude sociologique et historique* (Paris: Editions d’Aujourd’hui, 1975) (Kitabının ilk baskısı 1956 yılında Klincksieck yayınevi tarafından Paris’te yapılmıştır). Nikitine, kaydettiği hikâyelerin bir kısmını daha önce makale olarak yayınlamıştır: Basile Nikitine, “Kurdish Stories from My Collection”.

sı yerel insanların sesini dolaysız duyabilmemizi sağlamaktadır. Yine de Jaba'nın eserini Nikitine'inkinden daha değerli kılan tarafı, birincisinin hikâyeleri seçmeden, olduğu gibi aktarmasıdır. Her şeye rağmen biz de burada seçici davranarak sadece eşkıyalar ve hırsızların geçtiği bir hikâyeyi, biraz da kısaltarak aktaracağız:⁴⁸

Bir zamanlar Diyarbekir dolaylarında Mam Rizgo adında meşhur bir yolkesen (*rêbir*) vardı. Bir gün çete bir yol kenarında pusuya yatmışken, karşıdan omuzunda martini, göğsünde çifte fişekliği olan iri kıyım genç bir adam görünmüş... Genç adam hem yürüyor hem de avaz avaz şarkı söylüyormuş. Tepeden tırnağa silahlı bu cevval genç en küçük bir direnme bile göstermeden Mam Rizgo'nun adamlarından birine kuzu kuzu soyulmuş. Az sonra yolda ufak tefek bir ihtiyar belirmiş. Abası yırtık-pırtık ihtiyar kılıcıyla kalkanını göğsüne sımsıkı bastırmış, eşeğini 'deh, çüş' (or. *vûşe-vûş*) diye diye sürerek Mam Rizgo'nun adamlarına doğru geliyormuş. Mam Rizgo adamlarına onu da soymalarını emretmiş. Adamlardan biri 'ho-lo-lo!' diye ihtiyara seslenmiş. Adı Mam Kal olan ihtiyar da 'ho-lo-lo!' diye cevap vermiş ve sövüp saymaya başlamış: 'Gidi kırmızı örümcek (*kuzîl kûrt*) dölü! Yılan zehiri (*mar bûnek*)! Ne dolanıp duruyorsun orda köpekler gibi!' Adam üstünde ne varsa, eşeğiyle birlikte vermesini ve sonra oradan tüymesini emretmiş. Mam Kal, öfkeyle 'Ne zaman anan olacak kancık köpeği (*dêla dayîk*) bana koklattın ki karşılık olarak (*nextî*) bunları sana vereyim?' diye cevap vermiş. Adam fişegi sürüp tüfekte ihtiyara nişan almış. Fakat ihtiyar zaman bırakmadan kılıcıyla adamın üstüne atlamış. Adam ateş etmeye fırsat bulamadan kaçmış. Mam Kal [uzun] sakalını ağzına alıp pusu yerine adamın arkasından koşmuş. Kısa bir ağız dalaşından sonra Mam Rizgo onu kebab yemeye davet etmiş. Mam Rizgo - ihtiyarın mertliğinden çok etkilenmiş olsa gerek - az önceki gençten soyduğu eşyaları (*tîştêl*) ihtiyara vermiş ve ayrıca kendinden de bir hançer ekleyerek '[başımız] gözümüz üstüne gelmişsin, haydi [şimdi] güle güle git, bunlar sana helal olsun, bu eşyalar sana layıktır, güle güle kullan, vesselam!' diyerek uğurlamış.⁴⁹

Kürtlerin örf ve adetlerini kısaca anlattığı kitabında Mela Mahmudê Bayezidî, Mam Rizgo'nun hikâyesinde geçtiği gibi, Kürdistan'da yol kesenlerin (yiğit anlamında da kullanılan *mêrêkê*, Latince *vir bonus*, B. Nikitine) kurbanlarına bazen arkadaşça yaklaştığını anlatır. Bu yöntem yolkesenin hedefine ulaşması için daha az tehlikeye girmesini ve kesin bir sonuç elde etmesini sağlar. Molla Bayezidî grupça yapılan bu eylemde adamlardan birinin yolun ortasında, geri kalan arkadaşlarının da yakın ama görünmeyecek bir yerde saklandığını belirtir:

Yolda bekleyen her şeyi iyice dinler. Bir süvari veya yolcu geldiğinde ona yaklaşır ve şunu söyler 'benim tütünüm bitmiş, bana yardım edin de şu küçük

⁴⁸ Hikâyenin ismini Nikitine şöyle veriyor: Basile Nikitine, "Hikayeta Rezgîn Rêgir, Lavê Namerd, Kalê Merd" (Yolkesen Rezgîn, Korkak Genç ve Mert İhtiyarın Hikayesi), "Kurdish Stories from My Collection".

⁴⁹ Hikâyenin İngilizce ve Kürtçe tam metni için: Basile Nikitine, "Kurdish Stories from My Collection"; Aynı hikâyenin kısa bir Türkçe çevirisi için: Bazil Nikitin (Basile Nikitine), *Kürtler*, çev. Hüseyin Demirhan ve Cemal Süreya (İstanbul: Deng Yayınları, 2002), 148-49.

nargilemi doldurayım.’ Onlar da bu adama acıyıp tütün verirler. Sonra ateş ister, süvarilerden biri ateş aradığı zaman, saklanan adamlar ortaya çıkıp onları yakarlar.

Tabi yol kesme yöntemleri sadece bulunla sınırlı değildir. Bayezidî bu konularda “hile, zekâ ve planlamada” usta gördüğü Kürtlerin mekân ve zamana göre yöntemler geliştirdiğine işaret eder. Soygun planı, kurgulanan oyunda kullanılacak malzemeye, planda görevli kişi sayısına, çalınacak eşyanın piyasadaki değerine, hava durumuna, zamana,⁵⁰ yol güvenliğine ve yukarıda bahsi geçen Mam Rizgo gibilerin o gün kendilerini nasıl hissettiklerine göre değişebilir. Eylem, bazen bir geçitte veya vadide, bazen yolcuların konakladığı bir mağaraya yakın bir yerde, bir ormanın ucunda veya dümdüz bir yolun ortasında bile olabilir. Hırsızlığı yapan bir aşiretin veya köyün ağası olduğu gibi molla veya derviş kılığına girmiş biri de olabilir.⁵¹ Hırsızlık genellikle sosyal bir fenomen olarak ekonomik ihtiyaçlardan doğar. Fakat bunu yegâne ekonomik gelir kaynağı, zevk veya hayat tarzı haline getirenler de vardır. Bayezidî bir genelleme yaparak hırsızlık yapanların çoğunun fakir olduğunu belirtir. Ona göre fakirler muhtaç oldukları için çalarlar. Buna mukabil zenginler hırsızlık yapmaz, üstüne üstlük bir de “hırsızlık yapan” fakirlere yardım ederler.⁵²

Molla Bayezidî hırsızlık ve yol kesme işlerini daha ziyade göçebelerin yaptığını belirtir. İbn-i Haldun’un göçebeler ve yerleşikler (Kürtçe *keçer* ve *goran*) arasında dile getirdiği farka benzer bir yaklaşımla köylülerin yerleşik hayata geçmiş, dolayısıyla medenileşmiş olmalarından dolayı, hırsızlık yapmadıklarını belirtir. Bayezidî göçebeleri eşkiya, yolkesen ve hilekâr insanlar olarak sunar. Göçebe Kürtler ile yerleşik olanları birbirinden uzaktır. Göçebe olanlara göre şehirliler korkak, utangaç ve hayırsızdır ve onların kadınlarından doğan çocuklar hiçbir

⁵⁰ Molla Bayezidî Kürtlerin yol kesme işlerini çoğunlukla akşam üstü yaptıklarını çünkü sonrasında gece geldiği için daha rahat kaçabildiklerini belirtir. Kervan soygunu ve köy talanlarını da yine gece yaparlar. Mela Mahmudê Bayezidî, *Kürtlerin Örf ve Adetleri*, çev. Abdullah Babek Pişderi (4. b., İstanbul: Pêrî Yayınları, 1998), 64-65.

⁵¹ Nikitine’in aktardığı Şeyh Süleyman hikâyesi buna güzel bir örnektir. Akra’da meşhur bir yolkesen olan Süleyman büyük bir soygun yaptıktan sonra Bağdat’a Şeyh Abdulkadir Geylani’nin türbesine yakın bir yere taşınmaya karar verir. Türbenin yakınlarından hiç ayrılmayan ve bir derviş gibi güya karıncaları ezmek adına ayaklarına zil takan Süleyman bir süre sonra halk tarafından şeyh olarak kabul edilir. Zenginler arasında da kabul gören Süleyman ziyaretine gelenleri misafir etmek için kendisine pazar yerine yakın bir ev yapılmasını ister. Bir süre sonra kendi seçtiği müritlerini iyice kendine bağlar ve hep beraber Şeyh Abdulkadir’in türbesine bağışlanmış para ve altınların büyük bir miktarını alıp ortadan kaybolurlar. Sonrasında Süleyman köyüne geri döner, tövbe edip yola gelir ve büyük bir çiftlik alıp zenginler gibi yaşar. Olayı bilenler kendisine Şeyh Abdulkadir’in türbesini soyduğu için büyük bir günah işlediğini ve bir gün mutlaka çarpılacağını söylerler. Süleyman hiç istifini bozmadan şöyle der: “Hayır, bana büyük hayrı dokundu. Çünkü hayattakilerin mala ihtiyacı var, ölülerin değil. Eğer o yatır gerçek ise benim için endişe edecek bir şey yok, çünkü ben onun malı sayesinde hırsızlığı bıraktım. Yok eğer yalan ise o zaman zaten bana bir tesiri olmayacak. Madem durum böyle, hiç korkmuyorum, vessalam!” Basile Nikitine, *Kurdish Stories from My Collection*.

⁵² Bayezidî, *Kürtlerin Örf ve Adetleri*, 66.

işe yaramazlar. Şehirliyle göre de göçebe kadınlardan doğan çocuklar çirkin, kaba ve hırsızdırlar.⁵³ Bayezidî her ne kadar burada göçebelerin ve yerleşiklerin birbirlerine olan bakışını aktarsa da sonuçta bunu kendi düşünceleriyle yoğurarak bize nakletmektedir. Batılı seyyahlarınkinden çok da farklı olmayan bu bakış açısı eğitilmiş ve şehirli olan birinin aşiretlere ve göçebelere üstenci bakışını yansıtmaktadır. Zira Beyazıt (Bazîd) şehrinde olan ve belki de İshak Paşa Sarayındaki mirlerin patronajlığına da nail olmuş biri olarak Molla Bayezidî'nin bu yaklaşımı çok da şaşırtıcı değil. Sonuçta Kürt mirleri de göçebelere vergi alamadıkları, üstüne üstlük göçebeler vergi toplayanları soydukları için mirler siyasal iktidarları ve toplumsal düzen için göçerleri büyük bir tehdit olarak görmüşlerdir. Molla Bayezidî'nin bu durumdan haberdar olması ve bu nedenle göçebe Kürtler hakkında bu şekilde bir yargıya varmış olması büyük bir olasılıktır.

Batılılar, Kürtler hakkında daha fazla genellemeler yapmaktadırlar. Bunlardan biri de Musul ve Amediye çevresinde 6 yıl kalmış olan İtalyan rahip Giuseppe Campanile'dir. 1818 yılında Napoli'de bastırdığı *Storia della Regione del Kurdistan* adlı eserinin önsözünde Kürtleri olabildiğince olumsuz bir şekilde tasvir eden Campanile “çoğunun hırsız” olduğunu çünkü bundan “başka bir meslek icra edemediklerini” ifade eder.⁵⁴ Campanile kitabının birçok yerinde de bu savını tekrarlar. Mesela kişilikleriyle ilgili kısımda Kürtlerin çalışmak yerine haydutluk yaptığını, eğer Kürdistan'ın verimli topraklarını değerlendirebilselerdi komşu halklara ihtiyaçları olmayacağını ve hırsızlık yapmayacaklarını belirtir. Yine ticaretle ilgili kısımda eşkıyalığın Kürtler için bir ticaret biçimi olduğunu, soydukları kervanlardan inciler ve kumaşlar ele geçirdiklerini ve bunları neredeyse bir hiç karşılığında sattıklarını ya da takas ettiklerini belirtir. Daha ilginç, 1813'te Yezidilerin yoğunlukta yaşadığı Sincar'a (Şengal) uğradığında kervanlardan çalınan muhteşem incilerin kadınlar tarafından yok pahasına satıldığına şahit olduğunu kaydeder.⁵⁵ Hırsızlık yapmaları bir kenara Campanile'ye göre bunlar Türk ve Arap göçebeleri de yoldan çıkarıp kendileri gibi yolkesen yapmaktadırlar. Mesela Musul valisi hırsızlığa karışmasınlar ve Kürtler tarafından saygı görsünler diye bölgedeki Arapların liderini şeyh ilan etmiş ve kervanların güvenliğini ona teslim etmiştir. Fakat bu şeyh adamlarıyla birlikte bir şekilde Kürt eşkıyasıyla işbirliği yapıp en zengin kervanları soymuş, sonra da kendi payını almıştır.⁵⁶

⁵³ M.B. Rudenko “önsöz”, *Kürtlerin Örf ve Adetleri*, Bayezidi, 13-14.

⁵⁴ R. P. Giuseppe Campanile, *Historie du Kurdistan*, Fransızcaya çev. R. P. Thomas Bois (Paris: L'Harmattan, 2004), 10.

⁵⁵ Campanile, *Historie du Kurdistan*, 78-79, 84; Campanile kitabının farklı yerlerinde yine totalci bir yaklaşımla Kürt eşkıyalara referansta bulunur: “Tembelliğin ve haydutluğun, Kürtlerin tek zanaatı olduğu söylenebilir” (86); Yezidi Kürtler “haydutluktan başka bir şey bilmez ve bu konuda şeytanlarına bile acımazlar” (107); Göçebe Kürtler'in “hayatları eski Sakalar gibi haydutluk yaparak durmadan seyahat etmekten ibarettir” (109); “çobanlık mahareti ve göçebelik kadar doğal bir eğilimle icra ettikleri haydutluk mesleği” (135). R. P. Giuseppe Campanile, *Kürdistan Tarihi*, çev. Heval Bucak (İstanbul: Avesta, 2009). (İbareler Campanile'nin kitabının Türkçe tercümesinden alınmıştır.)

⁵⁶ Campanile, *Historie*, 115-16.

IV. Hırsızlığın Dini İmanı: Zap Vadisindeki Nasturilerde Yol Kesme Yöntemleri

Batılı seyyahların en fazla korktuğu ve uzun süre gitmeye cesaret edemedikleri bölgelerden birisi Hakkârî’nin derin, sarp ve kayalık vadileriydi. Zor bir coğrafya olmasının ötesinde burada yaşayan Nasturilerin yol kestiklerine dair söylentiler de Batılıları endişeye sevk ediyordu. Urmiye çevresindeki ovalarda yaşayanlara nazaran buralardakiler dağ Nasturileri olarak da biliniyor ve bir nevi “Ciloların efendileri” olarak addediliyorlardı.⁵⁷ Bunlar bir patriğin yönetiminde olup bağımsız veya yarı bağımsız aşiretler şeklinde yaşıyorlardı. Sembolik de olsa 1840’ların ortalarına kadar Hakkârî mirlerine sonrasında da Nehri’deki Nakşibendi şeyhlerine bağlı idiler. Aşiretlerin yoğunlaştığı Zap vadisine ne bir vergi memuru uğrardı ne de bir Müslüman Kürt geçmeye cesaret ederdi. Musul Valisinin söylediği gibi, Nasturiler “ne paşa ne de sultan tanır, tarihin unutulmuş zamanlarından bu yana her biri kendisinin efendisi[ydiler].”⁵⁸

Batılı seyyahlar da -çoğunlukla misyonerler- ancak Nasturi Patriği Mar Şemun’dan özel izin almaları durumunda buralara gelebiliyorlardı. Yine de bunların güvenliğini sağlamak çok kolay değildi. Bilhassa bölgelerine izinsiz giren misyonerleri fark ettiklerinde, bir de değerli eşyaları varsa bunların soyulma riski çok daha yüksek olurdu. Hem devlet otoritesinin eksikliği hem de dağlık coğrafya sayesinde pusu kurmak çok daha kolaydı. Bu yüzden Kürdistan’dan geçen seyyahlar Nasturi hırsızlara karşı mallarını korumakta aciz kalmışlardı. Yüzyılın ikinci yarısında Nasturi yöneticilerle misyonerler arasında etkileşimin artmasıyla birlikte düşmanlıklar da baş göstermeye başlamıştı. İngiliz misyoner Browne’ye düşmanlığı sebebiyle Mar Şemun’un kardeşi onun bütün mallarına el koymuş daha sonra elini kolunu bağlayarak bir uçurumdan aşağı bırakmıştı. Ölümünden dönen Browne bu bölgeyi bir daha uğramamak üzere terk etmişti.⁵⁹

19. yüzyılın sonunda Hakkârî’nin Tekoma bölgesinde seyahat eden ABCFM (*American Board of Commissioners for Foreign Missions*) misyoneri Amerikalı Frederick G. Coan, Muzira köyünde gecelerken, bütün önlemlerine rağmen, hırsızlar elbiselerini ve eşyalarını çalarlar. Hırsızların ve onları yönlendirenlerin kimler olduğu genellikle bellidir ve burada yaşayan en tepedeki yöneticisinden köydeki en basit kişiye değin herkes de bu bilgiye sahiptir. Zira bölgenin ağası olan Hoca Süleyman daha önce de buna benzer olaylar yaşandığı için hırsızın Melik Babo (“Malik Baboo of Tkuma”) olduğunu bildirir. Buna dayanarak Hoca Süleyman Coan’ın eşyalarını Melik Babo’nun elinden kurtardıktan sonra onu bir daha

⁵⁷ Esra Danacıoğlu, “19. Yüzyılın İlk Yarısında Doğu Anadolu: Asahel Grant ve Nasturi misyonu,” *Toplumsal Tarih*, 226 (Ekim 2012): 56-64.

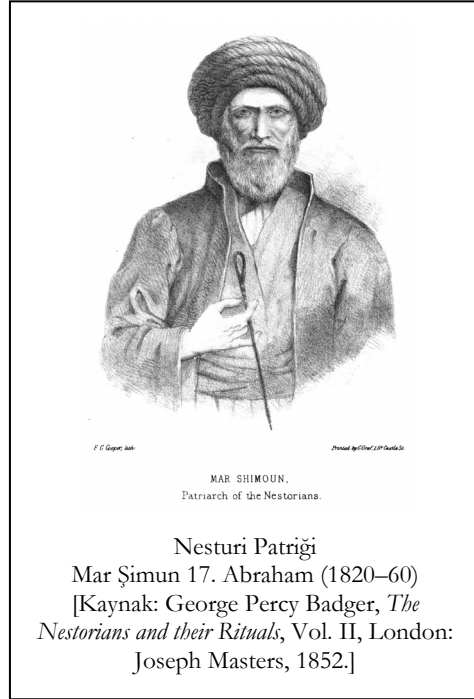
⁵⁸ Thomas Laurie, *Dr. Grant and Mountain Nestorians* (Boston; Gould and Lincoln, 1853), 129 (Aktaran: Danacıoğlu, 19. Yüzyılın İlk Yarısında Doğu Anadolu, 58).

⁵⁹ I. R. Termen, 1906’da Van Bölgesindeki Hakkârî Dağlarına Düzenlenen Bir Gezi İle İlgili Rapor, çev. Edip İhsan Polat (Tiflis, 1910); F. N. Heazell ve J. Margoliouth, *Kurds and Christians* (London: Well Gardner, 1913) (aktaran: Murat Gökhan Dalyan, “Robbery, Blood Feud, and Gunpowder in Nestorian Community,” *Asian Social Science*, C. 7, No. 8 (August 2011): 81-87).

yapmaması için uyarır. Zira bu tür olaylar hem bölgenin başı olması sebebiyle Hoca Süleyman'ın şöhretini zedelemekte, hem de devlet yetkililerinin bu köyler üzerindeki baskısını artırmaktadır. Coan bir gün tepeden tırnağa silahlı olan Melik Babo ile karşılaşır ve kendisini niçin soymaya çalıştığını sorar. Melik Babo bu iddiayı inkâr eder ve düşmanlarının uydurduğu bir yalan olduğunu söyler. Coan eğer kendisine bir zarar gelirse buna karşın Batılı güçler nezdindeki Nasturi imajının fazlasıyla zedeleneceğini ve bunun da Tekoma'yı haritadan silmeye kadar götüreceği uyarısı ve tehdidinde bulunur.⁶⁰

Nasturiler ve Kürtler üzerindeki baskı sadece Osmanlı devlet erkânından değil, Coan ve Melik Babo arasında geçen konuşmadan anlaşıldığı gibi, misyonerler Batıların koruması altında olduğu için Avrupalı devletlerden de gelmektedir. 19. yüzyılın başında Hakkâri ulaşılması çok daha zor olduğu için Nasturi ve Kürt idarecileri bu tür tehditlere pek takmıyorlardı. Fakat yüzyılın sonuna doğru durum çok daha farklıydı. Zira bölgede sadece Osmanlı güçleri daha belirgin bir şekilde yer almakla kalmamış aynı zamanda Batılı devletler de varlığını bizzat hissettirmeye başlamışlardır. Zira Coan'ın Melik Babo ile karşılaşmasında savurduğu tehditler ve Babo'nun tepkisi bu baskının ne kadar gerçekçi hale geldiğini gösteren açık bir örnektir.

Nasturilerin bulunduğu bölgelerde dolaşan seyyahların sultandan ve o bölgenin valisinden veya mirinden aldıkları belgelerin de geçerli olmadığı zamanlar oluyordu. Böyle durumlarda seyyahlar Nasturilerin dinî ve siyasi lideri kabul edilen Mar Şemun'dan yazılı bir güvence ve bazen de bölgeden bir-iki koruma alırlardı. Bu halde bile seyyahların Hakkâri'nin derin Zap vadisinden kolay kolay geçemediklerini görüyoruz. Rus konsolos yardımcısı Termen bütün belgeleri temin ettikten sonra Hakkâri'nin sarp dağlarından seyahat etmeye karar verir. İngiliz misyonerlerin ve hatta Nasturi olan Tiyyari köylülerinin bütün uyarılarını göz ardı edip yola koyulur ve çok geçmeden soyguncular tarafından yolu kesilir. Yol kesenler Termen'in misyoner olduğunu sanır ve yardımcısının mallarını alıp adamı

⁶⁰ Frederick Gaylord Coan, *Yesterdays in Persia and Kurdistan* (Claremont, CA: Saunders studio Press, 1939), 144-47; Dalyan, "Robbery, Blood Feud, and Gunpowder", 82.

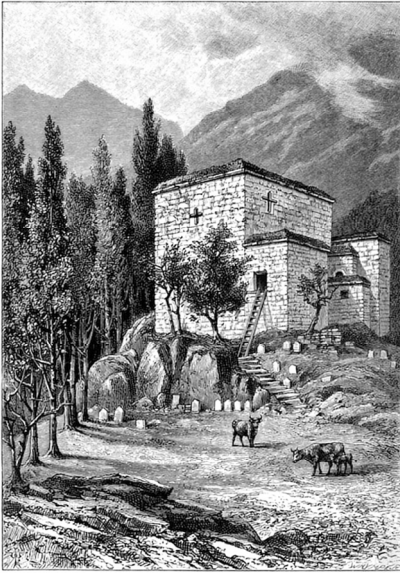

yaralarlar. Uzun uğraşlardan sonra kendisinin diplomatik bir misyonla orada bulunduğuna ikna edince hırsızlar Termen ve yardımcısını serbest bırakırlar.⁶¹

Her ne kadar seyahat izinleri ve mektuplar da alsalar her gezgin Termen kadar şansa sahip değildi. Bu tür belgelerin ötesinde seyyahların uyması gereken sözlü kurallar da vardı. Bunlar Mar Şemun’un mektubunda belirtilmemekle birlikte Van, Urmiye, Musul ve Amediye gibi şehirlerden Nasturi memleketlerine seyahat etmek için bekleyen yabancıların birbirinin kulağına fısıldadığı kurallardı. İzin aldıkları ve topraklarında seyahat ettikleri kişilere hediyeler ve “bahşişler” bu kurallar manzumesinin olmazsa olmazlarıydı.⁶² Bu bölgedeki Batılı mis-

yonerlerin sayısı ve onları ziyaret edenler arttıkça hediye bekleyenler ve yolkesenler de ona göre artış gösteriyordu.

Mar Şemun’dan mektup almayanlar veya bölgedeki idarecilerin ve hırsızların beklentilerine karşılık vermeyenler düşman kabul edilip bir uçurumdan bırakılarak veya Zap nehrine atılarak cezalandırılırlardı.⁶³ Bu ve benzeri cezalar yabancı ve Kürt seyyahlar arasında Nasturilerin ününe ün katmış ve haklarında doğru-yanlış birçok sıfatın uydurulmasına sebep olmuştur. Mesela Amediye halkı Nasturilerin insanların yok olmasına sebep olan büyüler yaptıklarına inanır bu sebeple onların geceleri şehirlerinde kalmasına izin vermezlerdi. Dahası Kürtler ve Nasturiler arasında yaşanan kanlı çatışmalar da bu tür inançların pekişmesine yardım etmiştir. Revanduz Kürtleri ile Nasturiler arasında koyun⁶⁴ sürü-

Nesturi Mar Şalita Kilisesi

[Kaynak: Mrs. Bishop (Isabella L. Bird), *Journeys in Persia and Kurdistan*, Vol. II, London: John Murray, Albemarle Street, 1891]

⁶¹ Termen, 1906’da Van.

⁶² Wigram’ın bahşiş (*bakhshish*) dediği rüşvetin halk arasında geleneksel bir yol olduğunu ve bunu bölgedeki devlet görevlilerinin de aldığına işaret eder. W.A. Wigram, *The Cradle of Mankind*, 178-182; Arthur John Maclean ve William Henry Browne, *The Catholics of the East and His People* (London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1892), 29-30.

⁶³ Perkins, “Letters from Persia”, 55-58.

⁶⁴ Nasturiler ve Kürt aşiretleri arasında yaşanan koyun hırsızlığı Osmanlı idarecilerinin ilgisini çekmiş olacak ki merkezle olan yazışmalara da yansımıştır. 1897 yılında Hakkâri’deki Ertuşi aşireti Nasturilerin koyunlarını çalınca aralarında çatışma yaşanmış, vali asayişini sağlamak için bölgeye askerle birlikte topçular da sevk etmek zorunda kalmıştır. BOA, A.MKT. MHM. 668/14; BOA, Y.MTV. 146/75; BOA, Y.E.E. 132/26. (Aktaran: Murat Gökhan Dahan, 19.

leri yüzünden çıkan çatışmalarda bir kaç Kürdün kafasını kesip Nasturi bölgesinde bir köprüye asmaları Nasturilerin kötü şöhretine fazlasıyla katkıda bulunmuştur.⁶⁵ Bu tür olaylar sık yaşanmamakla birlikte 19. yüzyılın ortalarına doğru Botan miri Bedirhan Beg ve Hakkârî miri Nurullah Beg öncülüğündeki katliamlar iki toplum arasındaki uzun süreli barışı bir daha onarılamayacak şekilde bozmuştur.

İnci'le ve İsa'ya inanan bir topluluk olan Nasturiler nasıl oluyor da İsa Peygamber'in mesajını getiren bu yabancıların yolunu kesiyor ve her türlü zulmü onlara reva görüyordu? Yani bu hırsızlığın fetvasını verenler kim, meşruiyetini sağlayan dini argümanlar nelerdi? Batılı seyyahlar Nasturileri silaha düşkün ve savaşçı bir toplum olarak resmederler.⁶⁶ Sadece halk değil din adamları da silah kullanır ve kuşanırdı. Ainsworth, Botan bölgesinde bir köye girerken kendisini bekleyen rahibi kılıç, kama ve zırh giymiş olarak görünce şaşkına döner.⁶⁷ Nasturiler ve bu bölgede yaşayan Keldaniler arasında silah gündelik hayatın bir parçası haline gelmişti. Silah, kendilerini Kürtlere ve yabancılara karşı korumak; aynı zamanda da topraklarından gelip geçenler üzerinde tahakküm kurmak için iyi bir araçtı. Bazı seyyahlar Nasturiler arasında yol kesmenin bu sayede daha rahat gerçekleştirildiğini ve kendilerinden olmayanlara karşı yapılan hırsızlığın Nasturiler arasında normal karşılandığını belirtir.⁶⁸ Nasturiler arasında hırsızlıkta ün salmış olan Tiyari aşireti ve Dız vadisindekiler çaldıklarının onda birini Valto vadisindeki Meryemana (*Mart Miriam*) kilisesine bağışlardı. Rahip akıllı biriye bu oranı, çalınan malların yedide biri oranına bile çıkarabilirdi. İnançlarının ötesinde, hırsızlar bunu Müslümanlara karşı yol kesmeye dini bir meşruiyet kazandıran rahiplere bir diyet borcu olarak da yerine getiriyorlardı. Wigram bunu Kürtlerden çalınan bir inek üzerindeki tartışmalarla güzel bir şekilde açıklar. Diz bölgesi Nasturilerinin Müslümanlardan çaldığı ineğin etinin kendilerine helal olup olmadığı tartışması üzerine kendi bölgelerinden bir rahibe danışmaya karar verirler. Rahip ineğin üzerine bir dua okuduktan sonra istedikleri gibi kesip yiyebileceklerini söyler.⁶⁹

Yüzyılda Nasturiler: İdari Sosyal Yapı ve Siyasi İlişkiler. Yayınlanmamış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2009, 73.)

⁶⁵ William W. Campbell, *A Memoir of Mrs. Judith S. Grant, Late Missionary to Persia* (New York: J. Winchester, 1844), 188; Laurie, *Dr. Grant and Mountain Nestorians*, 129; Yerli halk sadece seyyahları değil birbirlerini de soyardı. Bu daha ziyade Nasturilerin veya Kürtlerin korumasız olduğu bölgelerde yaşanır. Böyle durumlarda soyulan direnmezse olay nadiren ölümle veya şiddetle sonuçlanırdı. Southgate, *Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia*, 289.

⁶⁶ Silaha düşkün olmanın ötesinde Nasturilerin yerleşik olduğu bölgede bakır, çinko, sülfür ve benzeri madenler bulunduğundan çok rahat kurşun ve barut tozu üretme imkanı bulmuşlardır. K. P. Matiyef, *Asurlar: Modern Çağda Asur Ulusal Sorunu*, çev. Murat Kara (Södertälje: Bet-Froso Nsibin, 1996); Frederick Gaylord Coan, *Yesterdays in Persia and Kurdistan* (Claremont, CA: Saunders studio Press, 1939) (aktaran: Dalyan, *Robbery, Blood Feud, and Gunpowder*, 84).

⁶⁷ Ainsworth, *Travels and Researches*, C. II, 206.

⁶⁸ Wigram, *The Cradle of Mankind*, 300-2, 375-76.

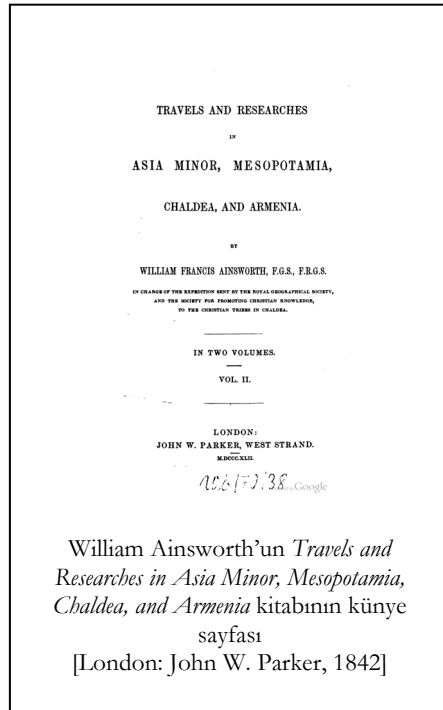
⁶⁹ Wigram, *The Cradle of Mankind*, 291.

V. Suç ve Cezası

Suç varsa ceza da vardır. Cezanın ağırlığı suçla orantılı olarak belirlenirdi. Mühimme defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla devletin enerjisinin önemli bir kısmı eşkıyalık olaylarıyla uğraşmaya harcanıyordu. Zira 1002/1594 tarihli 72. Mühimme defterine bakıldığında toplam 181 eşkıyalık olayı yaşandığı ve bunların her beş hükümden birini teşkil ettiği görülüyor.⁷⁰ Bu defterde geçen hükümler genellikle eşkıyaların yakalanması ve idam edilmesini emrediyordu. Katli istenen kişi nam yapmışsa başının kesilerek İstanbul’a gönderilmesi istenirdi. Bunun dışında birkaç hükümde “küreğe konulma”, “haklarından gelinme”, “kayd u bend ” ve “mukayyed ve mahpus edilme” gibi cezaların verildiği de vakidir. Bunlar elbette Osmanlı merkezinin hükmedebildiği bölgelerde geçerli olan cezalandırmalardı.

Kürdistan’da cezalar eşkıyalık cürmünü işleyen ve cezayı veren idareciye göre değişirdi. En basitinden kırbaçlama, daha ağır bir şekilde kol kesme ve hatta idam etmeye kadar giden cezalandırma yolları mevcuttu. Bitlis, Diyarbakır, Mardin, Musul ve Bağdat gibi şehirleşmenin olduğu mekânlarda kadı cezaya karar verir, vali de uygulardı. Fakat kimi durumlarda vali kendi cezasını kadıya gitmeden de verirdi. Bu tür merkezî yerlerin dışında kalan bölgelerde -ki bu Kürdistan’ın büyük çoğunluğunu oluştururdu- suçun varlığına da cezanın niteliğine de Kürt miri, onun olmadığı yerlerde de aşiret ağaları karar verirdi. Revanduz miri Kör Muhammed Bey (Mîrê Kor), İslam şeriatına olan bağlılığı ve bu kuralları koşulsuz olarak hırsızlara ve yol kesenlere uygulamasıyla ün salmış, bu sayede kendi emirliğinde yol güvenliğini fazlasıyla sağlamayı başarmış-

William Ainsworth’un *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia* kitabının künye sayfası
[London: John W. Parker, 1842]

⁷⁰ İbrahim Canpolat, 72 *Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (S. 160-320) (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013), 4-35; Mesela İstanbul’dan Canbolad Bey’e gönderilen fermanla Antep ve Kilis civarında hacılara, tüccarlara ve sair yolculara “envâ’-ı zarâr ve ziyân idüp, nicesinin telefine sebeb ü bâ’is” olan Kürt eşkıyasını “ele getirüp, fesâd ü şenâ’atleri sâbit ve zâhir olanların mecâl vermeyüp, şer’le haklarından” gelmesi ve fakat cezalandırırken haddini aşmadan “sâir ehl-i fesâda müceb-i ‘ibret” olacak şekilde olması emredilir. Orhan Paşazade, 9 *Numaralı Mühimme Defteri* (977-978/1569-1570): *Özet ve Transkripsiyon* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 71.

tır. K r Muhammed, bir h rsızın birinci kez suçu işlemesi durumunda bir elini kesme, ikinci kez işlemesi durumunda ikinci elini kesme ve üçüncü suçu i ledi inde ba ını kesme cezası verirdi. Dr. Grant diğer suçlar için de mirin su unun gözünü k r ettiğine şahit olduğunu, zira seyahati için tuttuğu    rehberin her birinin bu şekilde k r edildiğini kaydeder.⁷¹ Bedirhan Beg yönetimindeki Botan'da da durum çok farklı değildi. 1840'larda Botan bölgesinden geçen iki misyoner (Wright ve Breath) Bedirhan Beg'in sert ve karizmatik imajı sayesinde "h rsızlar ve katiller sahnesi" olarak addedilen bu "Kürdistan'ın en vahşi bölgesinde" kendilerini ne kadar güvende hissettiklerini sevinçle aktarırlar. Bedirhan Beg'in Kürdistan'da sağlamış olduğu güvenlik sadece yarattığı imaj sayesinde değil aynı zamanda bu imajının oluşmasında rol alan, uyguladığı sert kurallar sayesinde de gerçekleşmiştir. Zira bahsi geçen seyyahlar bir gün mirin huzurundayken h rsızlı ı ispat edilmiş bir adamın gözleri önünde sa  elinin kesildi ine de şahit olmuşlardı.⁷²

Batılı seyyahlar ve diplomatların e kıyadan korunmak için yanına aldığı ferman ve mektupların Kürdistan'da çok bir geçerliliği yoktu. Zira Kürtlerin "barbar" ve "vahşi, h rsız bir ırk" olduğunu düşünen Protestan bir misyoner, Mr. Wolf, Mardin'den geçerken "bölgede meşhur bir h rsız" olan Seyitxan Beg'e sultanın fermanını gösterdiğinde a a g l msen ve ona dönüp "Ferman 's-Sultan boş beyne'l-ekrad" (sultanın fermanı Kürtlerin nezdinde bir şey ifade etmez) diye cevap vermiştir.⁷³ Southgate, Bitlis'teki halkın İstanbul'da kimin sultan olduğuyla pek ilgilenmedi ini, hatta isminin kulaklarına çok ender geldiğini, kendileri için önemli olanın içinde yaşadıkları  ehrin ve başındaki beyin kim olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴

 ehirle menin ve merkezî yerlerin daha az olduğu Hakkâri gibi bölgelerde her aşiretin kendi topraklarında kendi kuralları geçerliydi. Bir aşiret  yesi diğerinin sınırlarına girdiğinde kendi a iretinin koruması altındaydı ve aralarında çatışma çıkmasını istemedikleri için bir diğerinin bölgesine kolay kolay tecavüz etmezdi. Dolayısıyla seyyahlar da bu karşılıklı anla malardan yararlanabilmek adına güçlü bir aşiretin veya mirin koruması altına girerlerdi. Böylece diğer aşiretler kendisine kolay kolay ili emezlerdi. Zira Ainsworth, Hakkâri'deki Nasturiler arasında gezerken Tiyari a iretinin koruması altına girmiştir. Keldanilerin olduğu bölgelerde gecelerken arkadaşının korkması  zerine Ainsworth, aşiretin  nde gelenlerinin kendisine korkmamalarını söylediğini, zira kendilerine zarar vermeleri veya kendilerini soymaları durumunda Tiyarilerin onları  ok k t  cezalandıracaklarını s yleyerek teskin etmi tir.⁷⁵

⁷¹ Laurie, *Dr. Grant and Mountain Nestorians*, 221.

⁷² Wright ve Breath, "Visit of Messrs. Wright and Breath to Bader Khan Bey," *The Missionary Herald* 42 (November 1846): 378-83; Jwaideh, *The Kurdish National Movement*, 65-66.

⁷³ "Mr. Wolf Among the Kurds", *The Methodist Magazine* (1824), 201-204.

⁷⁴ Southgate, *Narrative of a tour through Armenia, Kurdistan, Persia*, C. I, 228.

⁷⁵ William Ainsworth, "An Account of a Visit to the Chaldeans, Inhabiting Central Kurdistan; And of an Ascent of the Peak of Rowandiz (T ur Sheikhiwa) in Summer in 1840," *Journal of the Royal Geographical Society of London*, C. 11 (1841): 21-76.

Devlet-i Osmaniye'nin gücü çoğunlukla şehir surlarının biraz ötesine kadar gidebiliyordu. Şehrin dışına çıkan ve uzun bir yolda seyahat etmek isteyen herkes yanına birkaç silahlı adam alırdı. Bunlar da yetmediğinde topraklarından geçtikleri her mir ve aşiret ağasından veya yerli halktan rehberlik talep etmek zorunda kalırlardı. Kürt mirlerinin mevcut olmadığı yerlerde ve bilhassa 1850'lerden sonra Bab-ı Ali tarafından ortadan kaldırılmalarından sonra, Kürdistan'daki yol ve yolcu güvenliği olabildiğince zayıflamıştır. Diyarbakır şehrinin surları dışında kalan bölgelerde idarenin zorlaştığı dönemlerde hırsızlık ve yol kesme hayatın gündelik parçası haline gelmiş hatta gücü ve silahı elinde bulunduran eşkiya şehrin sokaklarına bile hükmetmeye başlamıştır. Böyle bir dönemde valiler ceza olarak bazısının başını ve kulaklarını kestirip şehrin merkezi yerlerine astırmışlardır.⁷⁶

VI. Sonuç

Osmanlı merkezî yönetimi imparatorluğun birçok yerinde olduğu gibi, bilhassa coğrafi olarak merkezden uzak ve aşiret yapısı daha güçlü bölgelerde yönetimi yerel otoritelere bırakmıştır. Osmanlı yöneticileri Kürdistan'da da otoritesini mirler, beyler ve ağalarla paylaşmıştır. Böylece suçun belirlenmesi ve cezasının verilmesi de bu yöneticilere bırakılmıştır. Batılı seyyahlar her ne kadar imparatorluk merkezinden güvence alarak Kürdistan'da seyahat etmişlerse de yerelde oyun kurucuların mirler ve ağalar olduğunu anlamış, bir süre sonra bunlarla işbirliğine gitmişlerdir. Onların da denetlemekte yetersiz kaldığı dağlarda, vadilerde ve geçitlerde son çareyi yolkesenler ve hırsızlarla anlaşma ya da daha kötüsü kendilerini soymalarına razı olmakta bulmuşlardır. Kimisi bu hali korkunç, kimisi ustaca icra edilen bir meslek, kimisi bölgenin kanunu ve raconu, kimisi Kürdistan'da yaşayanların kişiliğinin bir parçası, kimisiye tek geçim kaynağı olarak görmüştür. Sonuçta seyyahların çoğu soyulmamış ama bir şekilde soyulanların hikâyelerini doğrudan ya da dolaylı olarak duymuş yahut eşkiyalarla bir şekilde temasa geçmişlerdir. Her biri kendine göre bu heyecanlı ânı abartarak veya olduğu gibi aktarmış, ama bir şekilde not defterine Kürdistan macerasının olmazsa olmazı olarak bir eşkiya hikâyesi kaydetmiş ve onların hikâyesini unutmaktan kurtarıp seyahatlerinden döndükten sonra binlerce kişiye duyurarak dilden dile dolaşmasına ön ayak olmuşlardır.

Kaynakça

- Ainsworth, William Francis. *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*, c. II. London: John W. Parker, 1842.
- Ainsworth, William. "An Account of a Visit to the Chaldeans, Inhabiting Central Kurdistan; And of an Ascent of the Peak of Rowandiz (Iṣur Sheikhiwa) in Summer in 1840". *Journal of the Royal Geographical Society of London*, c. 11 (1841): 21-76.

⁷⁶ Laurie, Dr. *Grant and Mountain Nestorians*, 111.

- Allison, Christine. "Kurdish Oral Tradition". *Oral Literature of Iranian Languages: Kurdish, Pashto, Balochi, Ossetic, Persian and Tajiki*, ed. Philip G. Kreyenbroek ve Ulrich Marzolph, 33-69. London: I.B. Tauris, 2010.
- Campanile, R. P. Giuseppe. *Historie du Kurdistan*. çev. R. P. Thomas Bois. Paris: L'Harmattan, 2004.
- Campanile, R.P. Giuseppe. *Kürdistan Tarihi*. çev. Heval Bucak. İstanbul: Avesta, 2009.
- Campbell, William W. *A Memoir of Mrs. Judith S. Grant, Late Missionary to Persia*. New York: J. Winchester, 1844.
- Canpolat, İbrahim. 72 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (S. 160-320). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013.
- Celil, Celile. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler. çev. Mehmet Demir. Ankara: Özge Yayınları, 1992.
- Coan, Frederick Gaylord. *Yesterdays in Persia and Kurdistan*. Claremont, CA: Saunders studio Press, 1939.
- Dalyan, Murat Gökhan. "Robbery, Blood Feud, and Gunpowder in Nestorian Community". *Asian Social Science*, c. 7, No. 8 (August 2011): 81-87.
- Danacıoğlu, Esra. "19. Yüzyılın ilk Yarısında Doğu Anadolu: Asahel Grant ve Nasturi misyonu". *Toplumsal Tarih*, 226, (Ekim 2012): 56-64.
- Della Valle, Pietro. *Viaggi di Pietro della Valle, il pellegrino: la Turchia, la Persia, e l'India*. haz. Mario Schipo. Brighton: G. Gancia, 1843.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zallî. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cilt 4. haz. ve trans. Ali Seyit Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Henry, Matthew ve Thomas Scott. *The Comprehensive Commentary on the Holy Bible: Ruth-Psalms LXIII*. Brattleboro, 1836.
- Houston, Christopher. "'Set aside from the pen and cut off from the foot': Imagining the Ottoman Empire and Kurdistan". *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, c. 27, No. 2 (2007): 397-411.
- Grant, Asahel. *The Nestorians or The Lost Tribes*. London: J. Murray, 1841.
- Heude, William. *A Voyage up the Persian Gulf and a Journey Overland from India to England in 1817*. London: Longman, 1817.
- Jaba, A. A. *Recueil de notices et récits kourdes. Servant à la connaissance de la langue, de la littérature et des tribus du Kourdistan*. St. Petersburg: Eggers, 1860.
- Jwaideh, Wadie. *The Kurdish National Movement: Its Origins and Development*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2006.
- Katib Çelebi. *Kütüb-i Cihannüma*, 1. Cilt, tıpkıbasım. Ankara: TTK Yayınları, 2009.
- Knight, Charles. *The English Cyclopaedia: Geography*, c. 3 (1855), 435.
- Lahiri, Bulan. "In Conversation: Speaking to Spivak". *The Hindu*, 5 Şubat, 2011. Erişim tarihi: 01 Kasım 2017. <http://www.thehindu.com/books/in-conversation-speaking-to-spivak/article1159208.ece>.
- Laurie, Thomas. *Dr. Grant and Mountain Nestorians*. Boston; Gould and Lincoln, 1853.
- Layard, Austen Henry. *Discoveries in the ruins of Nineveh and Babylon: With Travels in Armenia, Kurdistan, and the Desert*. London: John Murray, 1853.
- Macleane, Arthur John ve William Henry Browne. *The Catholics of the East and His People*. London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1892.
- Marcus, Abraham. *Middle East on the Eve of Modernity*. New York: Columbia University Press, 1992.

- Malcolm, John. *Sketches of Persia, from the Journals of a Traveller in the East*, c. 2. London: John Murray, 1828.
- Marsh, Dwight W. *The Tennessean in Persia and Koordistan*. Philadelphia: Presbyterian Board of Publication, 1869.
- Marsh, Dwight W. *The Tennessean in Persia and Koordistan Being Scenes and Incidents in the Life of Samuel Audley Rhea*. Philadelphia: Presbyterian Publication Committee, 1865
- Matiyef, K.P. Asurlar: *Modern Çağda Asur Ulusal Sorunu*. çev. Murat Kara. Södertaele: Bet-Froso Nsibin, 1996.
- Mela Mahmudê Bayezidi. *Kürtlerin Örf ve Adetleri*. çev. Abdullah Babek Pişderi, 4. Baskı, İstanbul: Pêrî Yayınları, 1998.
- “Mr. Wolf Among the Kurds”. *The Methodist Magazine* (1824), 201-204.
- Nikitine, Basile. “Kurdish Stories from My Collection”. *Bulletin of the School of Oriental Studies*, c. 4, No. 1 (1926): 121-138 ve
- Nikitine, B. ve E. B. Soane. “The Tale of Suto and Tato: Kurdish Text with Translation and Notes”. *Bulletin of the School of Oriental Studies*, c. 3, No. 1 (1923): 69-106.
- Nikitine, Basile. *Les Kurdes: Etude sociologique et historique*. Paris: Editions d’Aujourd’hui, 1975.
- Nikitin, Bazil (Basile Nikitine). *Kürtler*. çev. Hüseyin Demirhan ve Cemal Süreya. İstanbul: Deng Yayınları, 2002.
- O’Shea, Maria T. *Trapped Between the Map and Reality: Geography and Perceptions of Kurdistan*. New York: Routledge, 2004.
- Öz, Mehmet. “Ottoman Provincial Administration in Eastern and Southeastern Anatolia: The Case of Bidlis in the Sixteenth Century,” *Ottoman Borderlands: Issues, Personalities, and Political Changes*, ed. Kemal Karpat, 146–47. Madison: University of Wisconsin Press, 2003.
- Paşazade, Orhan. *9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978/1569-1570): Özet ve Transkripsiyon*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Perkins, Justin. “Letters from Persia, No. XIII”. *The Sabbath School Visitor*, c. 5-6 (1837): 55-58.
- Rhea, Samuel A. “Brief Grammar & Vocabulary of the Kurdish Language of the Hakari District”. *Journal of the American Oriental Society*, c.10 (1880): 118-55.
- Rosenmüller, Car and Nathaniel Morren. *The Biblical Geography of Central Asia*, c. 2, (1837): 139.
- Rudenko, M. B. “önsöz”. *Kürtlerin Örf ve Adetleri*, Mela Mahmudê Bayezidi. çev. Abdullak Babek Pişderi. İstanbul: Pêrî Yayınları, 1998.
- Russell, B. T. “A Search for ‘The Water sources’”. *The United Service Magazine*, Ksm 3, c. 43 (1843): 231-38.
- Scheref, Prince de Bidlis. *Scheref-nameh*, Tome I. haz. V. Veliaminof-Zernof. St. Petersburg, 1860.
- Shiel, J. “Notes on a Journey from Tabriz, Through Kurdistan, via Van, Bitlis, Se’ert and Erbil, to Suleimaniyeh, in July and August, 1836”, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, c. 8 (1838): 54-101.
- Sim, Kathrine. *Desert Traveller: The life of Jean Lois Burckhardt*. London: Victor Gollancz, 1969.
- Southgate, Horatio. *Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia*, c. I. London: Tilt and Bogue, 1840.
- Southgate, Horatio. “Southgate’s Tour in Armenia and Kurdistan,” *Asiatic Journal*, c. 33, No. 129 (1840): 7-14.
- Spivak, G. C. “Can the Subaltern Speak?”. *Marxism and The Interpretation of Culture*, ed. C. Nelson ve L. Grossberg, 271-313. Chicago: University of Illinois, 1988.
- St. John, James Augustus. *The Lives of Celebrated Travellers*, c. I. London: Henry Colburn, 1831.

- Şereftan Bitlisi. *Şerefname*. çev. M. Emin Bozarslan. İstanbul: Deng Yayınları, 2009.
- Termen, I. R. 1906'da Van Bölgesindeki Hakkâri Dağlarına Düzenlenen Bir Gezi İle İlgili Rapor. çev. Edip İhsan Polat. Tiflis, 1910.
- The Biblical Geography of Central Asia*, c. 2 (1837), 316.
- Unan, Fahri. "Bir XVI. Yüzyıl Yazarının Zihniyet Dünyasında Milletlerin İmajları". *Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, 14 Mayıs 2005; Prof. Dr. Ercüment Kuran'a Saygı, Ankara, 2006: 292-312.
- Ussher, John. *A Journey from London to Persopolis: Including Wanderings in Daghestan, Georgia, Armenia, Kurdistan, Mesopotamia, and Persia*, c. 2. London: Hurst and Blackett, 1865.
- Vanlı, İsmet Şerif. *Batılı Eski Seyyahların Gözüyle Kürtler ve Kürdistan*. çev. M. Demirci. İstanbul: Avesta, 1997.
- von Klaproth, Julius. *Asia Polyglotta*, Paris, 1823
- Marco Polo. *The Travels of Marco Polo*. çev. Teresa Waugh. London: Sidgwick St Jackson, 1986.
- Wigram, W. A. *The Cradle of Mankind: Life in Eastern Kurdistan*. London: A&B Black, 1922.
- Winter, Stefan. "Die Kurden Syriens im Spiegel osmanischer Archivquellen (18. Jh.)". *Archivum Ottomanicum*, 27 (2010): 211-239.
- Wright and Breath. "Visit of Messrs. Wright and Breath to Bader Khan Bey". *The Missionary Herald* 42 (November 1846): 378-83.

Öz: Osmanlı İmparatorluğunda şakiler merkezden uzak ve devlet otoritesinin sınırlı olduğu bölgelerde yoğunlaşmıştır. Osmanlı Kürdistan'ı gibi coğrafyanın dağlık ve toplumsal düzenin aşiret temelli olduğu yerlerde eşkıyalık devlet ve toplum tarafından düzenin bir parçası olarak kabul görmüştür. İmparatorluğun içindekiler kadar dışından gelen Batılı seyyahlar da bu durumu bölgenin düzeni olarak kabul etmiş ve farklı yöntemlerle bununla baş etmeye çalışmışlardır. Kimisi bunu korkunç bir durum, kimisi ustaca icra edilen bir meslek, kimisi bölgenin kanunu ve raconu, kimisi Kürdistan'da yaşayanların kişiliğinin bir parçası, kimisi ise yegane geçim kaynağı olarak görmüştür. Eşkıyalarla yolları kesişsin veya kesişmesin Batılı seyyahlar bir şekilde onların hikâyelerini, biraz da mizah ve heyecan katarak, seyahatnamelelerinde aktarmış ve imparatorluğun izole olmuş bölgelerindeki bu toplulukların sesini duyulur hale getirmişlerdir.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Kürdistanı, eşkıyalık, Batılı seyyahlar, madun, Kürtler

"Fermanü's-Sultan boş beyne'l-Ekrad":

Bandits, Robbers and Western Travelers in the East Ottoman Kurdistan

Abstract: Bandits in the Ottoman Empire were mostly located in regions far away from the capital where the state authority was limited. In regions like Ottoman Kurdistan where the geography is dominated by mountains and the society is based on tribal system, the banditry was accepted by the state and society as a part of the daily life. Like the inhabitants of the empire, the outsiders, especially the Western travelers, recognized the banditry as part of the daily life in this region and tried to deal with this in different ways. Some perceived this as a dreadful situation, some as a skillfully performed métier, some as a rule and procedure of the region, some as a part of the character of people in Kurdistan, whereas some others as the only means of livelihood. Crossing their path or not, Western travelers have narrated stories of bandits with some wit and sensation in their travelogues and made the voice of these groups, who inhabited in the isolated corners of the empire, heard.

Keywords: Ottoman Kurdistan, banditry, Western travelers, subaltern, Kurds